ਮਾਸਿਕ

ਭੇਟਾ : ₹ ੨/-

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਜਿਲਦ : ਪ੬ ਮੱਘਰ-ਪੋਹ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਪ੪੪ (ਦਸੰਬਰ 2012) ਅੰਕ : 9

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰ

Registered with Registrar of Newspaper at No. 354/57
Postal Regd. No. ASR-007/2010-2012

GURMAT PARKASH December 2012

Dharam Parchar Committee, SGPC, Sri Amritsar.

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ

ਜਥੇ. ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਦਪੁਰੀ

ਵਿਰਾਸਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ

ਫੋਟੋਆਂ : ਸਿਮਰਜੀਤ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਵਿਖੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇਤਿਹਾਸਕ

ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਉੱਚ ਦਾ ਪੀਰ' ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰਨ ਲਈ

ਲਲਾਰੀ ਨੇ ਨੀਲੇ ਵਸਤਰ ਰੰਗੇ ਸਨ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਮੱਘਰ-ਪੋਹ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੪ ਦਸੰਬਰ 2012

ਜਿਲਦ ੫੬ ਅੰਕ ੯

ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੦
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੫੦੦
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੫੦੦੦
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	₹ ੨

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ
(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary
Dharam Parchar Committee
(S.G.P.C.)
Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 **ਐਕਸ** 304 **ਫੈਕਸ :** 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail :gurmatparkashmonthly@gmail.com,
gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

Approved for School Libraries by the Director of Public Instructions Punjab
Vide Circular No. 4580-2/25-58-B-49154 Dated Oct. 1958

ਤਤਕਰਾ

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ...

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਅਸਲ ਸੂਰਬੀਰ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਬੀਰ (ਸੂਰਮਾ) ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ/ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਖ਼ਾਤਰ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਜੂਝਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਤਾਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਦਾਨ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਿਪਰਵਾਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਜਮਾਤ ਵੱਲੋਂ ਕਾਇਮ ਜਾਤ-ਪਾਤੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ, ਊਚ-ਨੀਚ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ ਜਦਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਕਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਆਮ ਲੋਕ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਕਪਟੀ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਜਾਬਰ ਪੁੜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਜਬਰ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਹੰਢਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਪਟੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਬਰਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਖ਼ਤ ਰੋਹ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਜਮਾਤ (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਆਦਿ) ਦੇ ਪਾਖੰਡੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੂਬ ਛਿੱਲ ਲਾਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਕੂਮਤੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਯੁੱਧ, ਜ਼ਰ, ਜ਼ੋਰੂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੱਛੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੇ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰ, ਜ਼ੋਰੂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਾਤਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੂਰਮੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸੂਰਮਾ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜਬਰ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲੜਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਦੀਨਾਂ (ਗਰੀਬਾਂ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ) ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸੁਧਾਰਨ ਖਾਤਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚਾ ਸੂਰਮਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਵੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਵੀ ਗਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ:

ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਅਨਾਥ ਕੋ ਨਾਥੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੨)

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਰੱਬ ਦੇ ਸੱਚੇ ਭਗਤ, ਉਹ ਸੂਰਬੀਰ ਹੀ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ, ਲਿਤਾੜੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਵਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਾਲਮ-ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਰਗੇ ਯੋਧੇ-ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਿਚ ਪਿਸ ਰਹੀ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਮੇ ਪੁਰਜਾ-ਪੁਰਜਾ ਕਟਾ ਕੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਉਪਕਾਰੀ ਮਿਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ■

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਆਓ! ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖਲੋਈਏ....

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਾਲਮ ਤਾਕਤਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢੰਗ-ਵਸੀਲੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ' ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਹਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਰਤ ਵੀ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ'। ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਆਏ। ਝੂਠ, ਫਰੇਬ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤਾਕਤਾਂ ਲਈ ਸੱਚ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੱਚ ਦੇ ਸੂਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਅਣਜਾਣ ਸਨ ਕਿ ਸੱਚ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵੰਡਦਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਅਨੋਖੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਤਪਦੀ ਰੇਤ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ, ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੱਚ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਸੱਚ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਵਾਂ ਹੌਂਸਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਗਈ। ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਕਫਨ ਬੰਨ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਪਰਲੇ ਮਨੋਂ ਕੁਝ ਨਰਮਾਈ ਦਿਖਾ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਘਿਨਾਉਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀਆਂ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਫੇਰ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਹਾਮੀ ਫੇਰ ਤੋਂ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਚੇ ਸਿਪਾਹੀ ਝੂਠ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਤੇਗਾਂ ਸੂਤ ਕੇ ਨਿੱਤਰ ਪਏ। ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮੀ ਫੌਜ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬ ਉੱਠੀ। ਉਹ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦਾ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਤੜਫ ਉੱਠੇ। ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੀਰਖੋਰ ਪੋਤਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ, ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ, ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ, ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਆਦਿ ਨੇ ਜੋ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੱਕ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਹਾਮੀ ਗੰਗੂ ਰਾਮ, ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ, ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ, ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਕਿਰਦਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਚਾਰੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਆਉ! ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਡਟ ਕੇ ਖਲੋਈਏ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪਨਪ ਰਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀਏ। ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।

■

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ

-ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ

ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਵਿਛੋੜਾ

ਉਹ ਕਹਿਰ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ, ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਾਥ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਗੰਗੂ* ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੰਗੂ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਜੇ :

ਮਾਤਾ ਜੀ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸਨ। ਛੋਟਾ ਪੋਤਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤੇ ਵੱਡਾ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਾਥ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਉਹ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਖੁਰਜੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗੰਗੂ ਦਾ ਦਿਲ ਲਲਚਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਿੰਡ 'ਖੇੜੀ' ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ਼ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੱਤ ਪੋਹ ਦਾ ਸੂਰਜ ਛਿਪ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਗੰਗੂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਜਾਗਦੇ ਰਹੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨੀਂਦ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਢਲੀ ਰਾਤ ਪਲ ਕੁ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ। ਏਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਗੰਗੂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰ੍ਹਾਣਿਓਂ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੀ ਖੁਰਜੀ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਮੰਜੇ ਹੇਠਾਂ ਖੁਰਜੀ ਨਾ ਪਈ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਨਰਮ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ, "ਬੇਟਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ! ਸਗੋਂ ਖੁਰਜੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤੀ ਊ?"

ਏਨੀ ਸਾਧਾਰਨ ਪੁੱਛ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੰਗੂ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ। ਉਹਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਵਾਹ ਮਾਤਾ ਜੀ! ਚੰਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ਨੇਕੀ ਦਾ ਫਲ! ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਉਲਟਾ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਭਾਲਿਆਂ ਨਾ ਲੱਭਾਂ। ਮੈਂ ਜਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸਹੇੜ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਚੋਰ ਬਣਾਇਆ। ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਾਂ।"

ਗੰਗੂ ਦੀ ਇਹ ਧਮਕੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਨਰਮ ਸੁਰ

**ਆਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਗੰਗੂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਸੀ। ਬੈਨਰਜੀ (ਸਫਾ ੧੩੭) ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਗੂ ਰਸੋਈਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ' (ਸਫਾ ੨੨੩) ਵਿਚ ਗੰਗੂ ਨੂੰ 'ਮਸੰਦ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ।*

ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਪੁੱਤ! ਤੈਨੂੰ! ਕਿਉਂ ਚੋਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਏ, ਸਗੋਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਈ, ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਕਿਤੇ ਚੰਗੇ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਈ। ਭਲਾ ਤੇਰਾ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਏ?"

"ਬੱਸ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਮਾਤਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਹੁਣ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮੈਥੋਂ ਚੋਰੀ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਓ! ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣਾ ਸੀ, ਮਿਲ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕਿਉਂ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਵਾਂ? ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।" ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਗੰਗੂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ।

ਗੰਗੂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ

ਮਾਤਾ ਜੀ ਬਥੇਰਾ ਰੋਕ ਰਹੇ, ਪਰ ਮਾਰੀ-ਮੱਤ ਵਾਲਾ ਗੰਗੂ ਮੁੜਿਆ ਨਾ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਾ ਦਿੱਤੀ। ਚੌਧਰੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੇ। ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਗੰਗੂ ਦੋਵੇਂ ਮੁਰਿੰਡੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਜੋ ਕਿ ਖੇੜੀ* ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਹੈ। ਮੁਰਿੰਡੇ ਦੇ ਹਾਕਮ (ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਂ) ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਖੇੜੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਗੰਗਿਆ! ਜਿਸ ਧਨ ਦੇ ਲੋਭ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਈ, ਕੀ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਪਾਰ ਲਾ ਦੇਵੇਗਾ? ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ!"

ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਗੰਗੂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਡਰ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗੰਗੂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਭੜਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਮਾਤਾ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆਂ ਮੈਂ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਚੱਲਿਆ। ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹਾਂ, ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।"

ਧਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਹੀ ਦੱਬੀ ਗਈ। ਜਾਨੀ ਖਾਂ, ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਨੇਕਨਾਮੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਰਿੰਡੇ ਜਾ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੈਦ

ਦਸ ਪੋਹ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਵਾਪਸ ਸਰਹਿੰਦ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਮੁਰਿੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਚਮਕੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚ

*ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਸਹੇੜੀ ਪੈ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੇੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਲੋਕ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਬੜਾ ਖਿਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਢਾਰਸ ਹੋਈ। ਉਹਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੱਗਭਗ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਦਾਦੀ ਪੋਤਰੇ ਭੁੱਖੇ-ਤਿਹਾਏ ਰਹੇ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦਾਦੀ, ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਠੰਡਾ ਬੁਰਜ, ਪੋਹ ਦੀ ਕਕਰੀਲੀ ਰਾਤ ਤੇ ਢਿੱਡੋਂ ਭੁੱਖੇ, ਨੀਂਦ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਫੜਕੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਚਹਿਰੀ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ।

ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ੀ

ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੋਂਦ ਅਨੁਸਾਰ ਕਚਹਿਰੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਲੰਘਣ ਵਾਸਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬਾਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰੱਖੀ। ਗੋਂਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਦਰ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਲੰਘਣਗੇ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦੇਣਗੇ, ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਗਏ। ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਏਨਾ ਕਿਹਾ, "ਮੇਰੇ ਲਾਲ! ਏਨੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹੋ। ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ। ਜ਼ਾਲਮ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਨਹੀਂ, ਗੱਜ ਕੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਉਣੀ।"

ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਸਿਪਾਹੀ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਗਏ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਣਿਆਈ ਮੌਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਉਗੇ। ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਛੋਟੀ ਬਾਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਕੁਛ-ਕੁਛ ਸਮਝ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਹੋਈ ਸਾਖੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। "ਇਕ ਵਾਰ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਅਸਵਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਐ ਬਾਲਕੋ! ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰੋ।" ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਕੜਖੋਰ ਦਾ ਰੁਹਬ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।"

ਵੱਡੇ ਭਰਾ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੇ ਛੋਟੇ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਿਹ

ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਝਾਇਆ। ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕੜਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਔਧਰ ਵੇਖੋ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਲਾਮ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਦੀ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲੰਘਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਵੇਖੋ-ਵੇਖੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ 'ਨਿਰਭੈਤਾ' ਦਾ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਤੁਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਲੰਘਾਏ ਫਿਰ ਸਿਰ। ਵੱਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਛੋਟੇ ਨੇ ਵੀ ਓਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਇਹ ਮੱਕਾਰੀ ਭਰਿਆ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਧੜਕ ਖਲੋ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ। ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਵੱਟ ਪੈ ਗਏ।

"ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?" ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਿਉੜੀ ਪਾ ਕੇ, ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

"ਜਨਾਬ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਆਏ ਆਂ, ਪਰ ਇਹ...:।" ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਪੇਸ਼ਕਾਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦਿਆਂ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਬਾਲਕੋ! ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ। ਜਾਣਦੇ ਓ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ? ਗੁਸਤਾਖ਼ੀ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਓਗੇ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬੜੇ ਰਹਿਮਦਿਲ ਹਨ। ਸਲਾਮ ਕਰ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਓ, ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਉਗੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੜੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰੇ ਜਾਉਗੇ।"

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸਾਂ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ ਹੈ, ਤੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਦੁੱਖਾਂ-ਤਸੀਹਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਆਵੇ, ਕਰ ਲਵੋ।" ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਉੱਤਰ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਧਮਕਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਖਾਏ ਗਏ। ਜਾਗੀਰਾਂ, ਨਵਾਬੀਆਂ, ਨਵਾਬਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਤੇ ਅਣਡਿੱਠੇ ਬਹਿਸ਼ਤਾਂ ਦੇ ਲਾਰੇ ਲਾਏ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਬੀਰ-ਬਾਲਕ ਕਿਸੇ ਝਾਂਸੇ

ਵਿਚ ਨਾ ਆਏ। ਅੰਤ ਖਿਝ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਬੇਸਮਝ ਬਾਲਕੋ! ਮੇਰੀ ਆਖ਼ਰੀ ਸ਼ਰਤ ਸੁਣ ਲਵੋ। ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਖ਼ਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰੇ ਜਾਉਗੇ।"

"ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਜਾਂ ਦੁੱਖਾਂ-ਤਸੀਹਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਤੇਰਾ ਦੀਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗੇ।" ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਓਵੇਂ ਹੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲਾ ਵੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ! ਚਮਕੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਭਰਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਵੋ।"

"ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ! ਮੇਰੇ ਭਰਾ-ਭਤੀਜੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਬੇਗੁਨਾਹ ਹਨ। ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਵਿਚ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਦਲੇਰ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੀ ਕਮੀਨਗੀ

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਲੋਂ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਉਠ ਖਲੋਤਾ। ਉਹਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਜਤਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਸੁਣਿਆ ਬਾਲਕੋ? ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਭਲਾ ਸਰਕਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?"

"ਅਸੀਂ?" ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਅਸੀਂ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲੜਾਂਗੇ।"

"ਤੁਸੀਂ ਹਾਰ ਜਾਉਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਫੜੇ ਜਾਉਗੇ। ਭਲਾ ਜੇ ਫੇਰ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?" ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲੜਾਂਗੇ, ਤੇ ਓਦੋਂ ਤਕ ਲੜਦੇ ਰਹਾਂਗੇ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।" ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਲੱਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਵਾਬ ਸੀ।

"ਸੁਣਿਆ ਜਨਾਬ?" ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਵੱਲ ਸੰਬੋਧਤ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ,

"ਇਹ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ! ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਸੱਪ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"

ਮੁਫਤੀ ਦਾ ਫਤਵਾ

ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੀ ਰਾਏ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਫਤੀ-ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਵੱਡੇ ਮੁਫ਼ਤੀ ਨੇ ਫਤਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਜ਼ਿੱਦੀ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਵੱਲੋਂ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਹਰਾ

"ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ, ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ੁਲਮ। ਇਹ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਕਦੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ।" ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣਨਾ

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕੰਧ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੰਧ ਦੇ ਹਰ ਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਮੰਨ ਲਵੋ, ਤਾਂ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਇੱਕੋ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ, "ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹਾਂ। ਸਿਰ ਦੇ ਦਿਆਂਗੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਾਂਗੇ।"

ਕੰਧ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਆ ਗਈ। ਦੋਵੇਂ ਸੋਹਲ ਬਾਲਕ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਲਰ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਕੰਧ ਵੀ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੰਧ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਸਹਿਮ ਜਾਣ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹੋਈ-ਬੀਤੀ ਸਾਰੀ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਏਨਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ, "ਮਾਤਾ ਜੀ! ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਹੋਰ ਮੁਹਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਲਕੇ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ।"

ਸ਼ਹੀਦੀ

ਅੱਠ ਪਹਿਰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਬੀਤ ਗਏ। ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੇ ਹੋਣਗੇ ? ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਪੋਹ, ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਸੱਤ ਸਾਲ, ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਅੱਠ ਦਿਨ ਦੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜ ਸਾਲ, ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਦਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸ ਨਾ ਆਇਆ। ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ, ਜੇ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਡਰ ਜਾਂਦਾ! ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਭੁਗਤਾਵੇ ਕੌਣ? ਕੋਈ ਵੀ ਜੱਲਾਦ ਇਸ ਅੱਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋ ਜੱਲਾਦ ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਤੇ ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਕਿਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, "ਸਰਕਾਰ! ਸਾਡਾ ਜ਼ੁਰਮ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ।

ਅੱਗੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਛਾਤੀ ਪਾਟਦੀ ਹੈ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸਿੱਧੇ ਲਿਟਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਗੋਡੇ ਰੱਖ ਕੇ ਛੁਰੀ ਨਾਲ ਬੱਕਰੇ ਵਾਂਗ ਹਲਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਮਾਨਵੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਕੰਬ ਉੱਠੇ।

ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਅੱਗ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ। ਲੋਕ ਆਹ ਭਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਏਸ ਜੀਊਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗਲ ਪੈ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।'

ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ

ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜੌਹਰੀ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਪਾਸੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਮ-ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੁੱਲ ਮਿਲੇਗੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ।' ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਅੰਗੀਠੇ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ' ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਗੰਗੂ ਕਿਵੇਂ ਮਰਿਆ?

ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆ ਗਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤੀ ਗੰਗੂ ਦੀ। ਜਿਸ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹੀ ਧਨ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਾਨੀ ਖ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਜੋ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀ ਖੁਰਜੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਗੰਗੂ ਕੋਲ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਹ ਰਕਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਗੰਗੂ ਨੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਤ ਕੁੱਟ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗੰਗੂ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਕਈ ਥਾਂ ਵਿਖਾਏ, ਜਿੱਥੇ ਧਨ ਦੱਬਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਧਨ ਕਿਤੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਧਨ ਕਿਸ ਥਾਂ ਦੱਬ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਹਾਕਮਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਗੰਗੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ, ਕਿ ਗੰਗੂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਕੁੱਟੀਂਦਾ-ਕੁੱਟੀਂਦਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।*

ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅਸਰ

ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮੌਤ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਬਖ਼ਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਸੁਲਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਰੇ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਵਿਚ ਇੰਞ ਦਰਜ ਹੈ:

ਜਬ ਸੁਨਿਓ ਭੇਦ ਤੁਰਕਾਨ ਕਾਨ। ਇਹ ਚਾਰ ਖਚਰ ਮੂਹਰੈ ਅਮਾਨ।
ਗਹ ਲਯੋ ਤਾਸ ਬਾਧੇ ਮੰਗਾਇ। ਲੈ ਮਾਰਿ ਕੂਟ ਦੀਨੋ ਖਪਾਇ।

ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁੰਦੇ ਤਾਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸਹਾਰੇ, ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ 'ਸੀਅ' ਤਕ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ (ਖਾਸ ਕਰ ਛੋਟੇ) ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਰੋਸ਼ਨ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਚੱਲਦਾ, ਲੋਕ ਅਵੱਸੋਂ ਪੁਕਾਰ ਉੱਠਦੇ, 'ਉਇ ਏਸ ਜੀਊਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਏ! ਐਹੋ ਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ' ਤੇ ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਿਆ।

* *ਮੈਕਾਲਫ, ਜਿਲਦ ਪੰਜਵੀਂ, ਸਫ਼ਾ ੧੯੯.*

ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਉਰਫ਼ ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ

*-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ**

ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਧਰਮ, ਇਨਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਦਹੋਸ਼ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਧਰਮ-ਮੂਰਤਾਂ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਰਸ਼ਾਰ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਵਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਖ਼ੌਫ਼ ਜਿਵੇਂ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਹਰਣਾਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਣਗਿਣਤ ਹਰਣਾਖਸ਼ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਬ-ਰਸੂਲ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਅਤੇ ਮਿਲੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਸਮਝਦਿਆਂ ਖੁਦ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੀ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਭ ਦਾ ਇੱਕੋ ਰੱਬ ਦੇ ਧਰਮੀ ਅਸੂਲ-ਪ੍ਰਸਤ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇਸਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹਰਣਾਖਸ਼ ਨੇ "ਜਲੇ ਹਰਣਾਖਸ਼ ਥਲੇ ਹਰਣਾਖਸ਼" ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਯਸੂਹ ਮਸੀਹ, ਮਨਸੂਰ, ਤਬਰੇਜ਼, ਸ਼ਮਸਦੀਨ, ਸੁਕਰਾਤ ਆਦਿ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰੱਬ ਰੂਪ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕਸ਼ੱਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਹਿੱਤ ਵੀ ਲੋਭ, ਲਾਲਚ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਗੜ੍ਹ ਸੀ, ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੧੭੩੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤਹਿਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਚਾਦਰ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ।

**ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦*

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਵੇਕਲਾ, ਅੱਡਰਾ, ਅਸਚਰਜਤਾ ਭਰਪੂਰ, ਅਚੰਭਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਰ ਪੰਨਾ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਧਰਮ, ਨੇਕੀ, ਲੋਕ-ਭਲਾਈ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਮਹਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ਼ੀਰ-ਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੯੨ ਸਾਲ ਦੀ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਸਾਬਤ ਕਦਮੀਂ ਅਡੋਲ, ਅਡਿੱਗ ਅਤੇ ਅਹਿੱਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ, ਜ਼ਾਲਮ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਨਹੀਂ ਟੇਕੇ, ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

- *ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥*
  ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)
- *ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ॥*
  ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੨)
- *ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥*
  ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅਰਪਣ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਚਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਸੀਸ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘਾਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ, ਰੂੰ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ, ਖੋਪਰ ਲਾਹੇ ਗਏ। ਪੁੱਠੇ ਟੰਗ ਕੇ ਖੱਲ ਲਾਹੀ ਗਈ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟੇ ਗਏ, ਕੀਮਾ-ਕੀਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੰਡਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ, ਗੱਡੀ ਹੇਠ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਧਰਮ ਪਾਲਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੌਮ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ ਆਪਣਾ

ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੂਜਨੀਕ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਲਾਲਚਾਂ, ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ, ਡਰਾਵਿਆਂ, ਸਹਿਮ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅੱਗੇ ਡੱਟ ਕੇ ਖਲੋਂਦਿਆਂ ਅਡਿੱਗ ਅਤੇ ਅਹਿੱਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਖਾਤਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਿਆ ਗਿਆ, ਉਪਰੰਤ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਅਤੇ ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਛੋਟੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਵੱਡਾ ਸਾਕਾ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਰੋਸ਼ਨ ਮੀਨਾਰ ਬਣ ਗਏ।

੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਹੁੰ-ਸੁਗੰਧਾਂ ਉਪਰੰਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਮਖੌਟੇ ਹੇਠ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਈਧਾਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਖਾਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਵੱਲੋਂ ਸਹੁੰ-ਸੁਗੰਧਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਉੱਤੇ ਸਿਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਭਿਆਨਕ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲਾ ਅਤੇ ਸਿਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਸਾਂਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜੇ ਉਪਰੰਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ੧੯ ਸਾਲ ਰਹੇ ਰਸੋਈਏ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਏ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉੱਤੇ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ (ਖੇੜੀ) ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤਕ ਗੰਗੂ, ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ, ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ, ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਜੋ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਲ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ ਬਣੀ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਇਆ ਰੋਲ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅੰਦਰ ਸਦੀਵ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਬਦੀ

ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਚ-ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਖੌਟੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹ ਰਹੇ ਜਾਬਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਸਮੇਤ ਪਰਵਾਰ ਕੋਹਲੂ ਥਾਈਂ ਪੀੜ ਕੇ ਕੀਮਾ-ਕੀਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਉਰਫ਼ ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਢਾਡੀ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹਾਂ! ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਕਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ ਬਾਰੇ ਕਾਵਿ-ਨਾਟ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਨਿਬੰਧ ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ ਜੀ ਨੇ 'ਜੈਨਾ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਉਰਫ਼ ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ ਉਰਫ਼ ਬੇਗਮ ਜੈਨਾ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇਕ ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਹੇਲੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਅਕਸਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਸੁਹਾਗੋ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੁਹਾਗੋ ਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਹਾਗੋ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਲ-ਮਨ ਉੱਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ।

ਜਵਾਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਭਾਗੋ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਨਿਖਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਆਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਲੁੱਟ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਵਾਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਡੋਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ

ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਧੁੰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਡੋਲਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਬ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਤੋਂ ਬੇਗਮ ਜੈਨਬੁਨਿਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ, ਉਸ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ।

ਗੰਗੂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੈਨਾ ਬੇਗਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਤੋਂ ਕਸਮਾਂ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਾਜ਼ੀਆਂ/ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵਰਗਿਆਂ ਦਾ ਭੜਕਾਇਆ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜੈਨਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ/ਭਲਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮੁੜ ਜੀਅ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੈਨਾ ਬੇਗਮ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ 'ਤੇ ਪਛਤਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਹਿੰਦੂ ਖੋਇਆ ਈਮਾਨ,
ਕਲੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਨਾਮ ਹੈ ਬਾਪ ਕਾ।
ਰਖੀ ਖਸਮੇ ਨਾ ਆਨ,
ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਭੀ ਇਕ ਹੈ। ਹਾਇ ਮੈ ਬਿਕਾਰ!
ਕਿਉਂ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਮੈਂ ਗਾਲਿਆ?

ਉਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ, ਤੂੰ ਡਾਢਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਾਰੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਡਾਢਾ ਕਹਿਰ ਟੁੱਟੇਗਾ:

ਬੱਚੇ ਮਾਰੇ ਰਸਾਬ।
ਮਾਸੂਮਾਂ ਦਾ ਹਾਏ ਲਹੂ ਵੀਟਿਆ।
ਕੰਧੀ ਚਿਣ ਦੇ ਅਜ਼ਾਬ,
ਮਾਰੇ ਤੁਸਾਂ ਬਾਲਕੇ ਰੱਬ ਦੇ।
ਟੁੱਟੂ ਕਹਿਰੋ ਕਮਾਲ,
ਸਾਈਂ ਦਾ ਸਿਰ ਸਾਡੜੇ ਰਾਜਿਆ।
ਆਉਂਦੇ ਤਕ ਥਾਂ ਭੂਚਾਲ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਪਾਟੇਗੀ ਖਬਰੇ।

ਉਹ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ

ਨਵਾਬ ਦਾ ਮਹਿਲ ਨਰਕ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਾਂਘਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ:

ਧ੍ਰਿਗ ਧ੍ਰਿਗ ਮੈਨੂੰ ਧਿਕਾਰ ਗਵਾਇਆ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਲ ਤੇ
ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਤੁਸਾਨੂੰ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਲਿਆ
ਲੈ ਕੇ ਚਲੋ ਵੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਬਣਾਂ ਆਪ ਦੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਰੋ-ਜ਼ਾਰ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੰਜਰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਕਤ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬੀਬੀ ਭਾਗੋ ਦਾ ਡੋਲਾ ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਕਬੂਲ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੀ ਰਹੀ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਔਰਤ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂ ਅੰਦਰ ਮਮਤਾ ਦਾ ਅਥਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ 'ਮਾਂ ਮਹਾਨ' ਦੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਮਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦਾ-ਫਿਰਦਾ, ਜਿਊਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਰੱਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਮਾਂ ਦੀ ਲੋਚਾ 'ਬੱਚੇ ਜਿਊਣ ਸਭ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ' ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੇਗਮ ਜੈਨਾ ਅੰਦਰ ਧੜਕਦਾ 'ਮਾਂ-ਦਿਲ' ਆਪਣੇ ਵਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਬੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖੇਡਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕੀ ਵਾਪਰੇਗੀ? ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਤੱਸਬੀ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਧੋਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਖੰਜਰ ਖੋਭ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਲੀਲ੍ਹਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪੇ 'ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਦੇ ਹੰਝੂ' ਖ਼ੂਨ ਬਣ ਕੇ ਵਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਲਈ ਇਕ ਅਤੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਛੱਡ

ਗਏ।

ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਚੰਦ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਣਨ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਅੰਨ੍ਹੀ ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਵਿਚ 'ਮਾਂ' ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ, ਅਨੈਤਿਕ, ਜੁਰਮੀ ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਮੀਡੀਆ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਦਹਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੋਚਣ ਉੱਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸੱਚਮੁਚ ਮਨੁੱਖ ਦੁਨੀਆ ਦਾ 'ਸਿਕਦਾਰ' (Crown and Glory) ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇੰਤਹਾ ਹੈ! ਇਸ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਘੋਰ ਪਾਪ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਕੁਕਰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਪਿਤਾ-ਧੀ ਅਤੇ ਭਰਾ-ਭੈਣ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਭੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਖਿਲਵਾੜ। ਤਰੱਕੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰਬਪੱਖੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ਜੇ ਕੋ ਮਾਗੈ॥ ਸਾਧ ਜਨਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੈ॥ *(ਪੰਨਾ ੨੬੬)*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਯਮ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦਇਆ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ 'ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ॥ ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥' ਇਸ ਲਈ ਆਓ! ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਮਾਰੀਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਾਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇ। ਮਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਜੈਨਾ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗਰਭ ਵਿਚ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ■

ਅਨਮੋਲ ਹੀਰਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਜੀ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ

*-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ**

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ:

- ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥
ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)
- ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥੨॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁਰੀਦ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਛਣ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦੁ ਨ ਗਲੀ ਹੋਵਣਾ, ਸਾਬਰੁ ਸਿਦਕਿ ਸਹੀਦ ਭਰਮ ਭਉ ਖੋਵਣਾ। ੧੭੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਮੋਰਿੰਡੇ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਰਸੋਈਆ ਗੰਗੂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੁਰਜੀ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮਨ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੋਰਿੰਡੇ ਦੇ ਥਾਣੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੋਰਿੰਡੇ ਦੇ ਹਾਕਮ (ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਂ) ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਸਹੇੜੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਪੁੱਤ ਗੰਗਿਆ ਜਿਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਲੋਭ ਪਿੱਛੇ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਪਾਰ ਲਾ ਦੇਵੇਗੀ?" ਪੁੱਤਰ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ! ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਨੇ ਗੰਗੂ ਵੱਲ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੰਗੂ ਨੇ ਭੜਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆਂ ਮੈਂ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਚੱਲਿਆ। ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਹੈ। ੯ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ

** ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ : ਸਰਲੀ ਕਲਾਂ, ਵਾਇਆ ਜੰਡਿਆਲਾ ਗੁਰੂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ), ਮੋ: ੯੮੭੬੧-੧੫੫੮੭*

ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਠੰਡ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਬੱਚੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ। ਠੰਡਾ ਬੁਰਜ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ੧੪੦ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਇਹ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਠੰਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨ ਇਸ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੱਟਦਾ ਸੀ। ਲਾਗੇ ਨਾਲਾ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲੇ ਦੀ ਹਵਾ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਵੀ ਠੰਡ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਦਾ ਨਿੱਘ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੱਸਦੇ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਕੇ ਖਵਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ, ਭਾਈ ਹਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਸੰਗਤਿਪੁਰ ਵਾਸੀ।
ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਪ ਪੁੰਨ ਕਮਾਸੀ, ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤਿਤ ਚਾਚੂ ਜਾਨਹੁ।
ਪਾਂਚ ਪਯਾਰਨ ਮਾਹਿ ਪ੍ਰਧਾਨਹੁ। ਵੀਜੀਰੇ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਨਾਵੈ।
ਮਾਨ ਮਹਤ ਦਰਬਾਰਹਿ ਪਾਵੈ। ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀ ਤੈਹ ਹਜ਼ਾਰ।
ਕਾਰਾਵਾਸ ਮਹਿ ਹੋਤ ਖਵਾਰ, ਤਿਨ ਕੋ ਲੰਗਰ ਮੋਤੀ ਆਪ ਬਨਾਵਹਿ।

(ਸ਼ਹੀਦਨਾਮਾ)

ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕੈਦੀ ਅੱਜ ਆਏ ਨੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀਆਂ ਦੇ ਆਵੇ। ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਆਈ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸੀ। ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਰੋਟੀ ਨਾ ਖਾਧੀ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਜਾਓ, ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਦੁੱਧ ਸ਼ਾਹੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੱਟ ਲਾਈ, 'ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਗਾਖੜੀ

ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਆਪੁ ਗਵਾਇ।' ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗੜਵਾ ਤੇ ਬਰਤਨ ਲੈ ਕੇ ਕੈਦ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੁੱਧ ਛਕਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵੇਖ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਦੁੱਧ ਆਪ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉਸੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਤੇ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਿਆ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੁੱਧ ਲੈ ਕੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ, ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਤੇਰੀ ਧੰਨ ਕਮਾਈ, ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਤੂੰ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।' ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਆਏ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਲਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿਓ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵਾਹ ਕੇ, ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾ ਕੇ, ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਤੋਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਬੇਟਾ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਹੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪੋਤਰੇ ਹੋ। ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਭੈਅ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ।"

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਫਤੀ ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਫਤਵਾ ਲਾ ਕੇ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਕਚਹਿਰੀ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਕੰਧ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ੧੩ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜ਼ਿਮੀਂ ਅਸਮਾਨ ਕੰਬ ਉੱਠੇ। ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਖਿਝ ਕੇ ਕਿਹਾ ਅੰਗੀਠੇ ਜਿੰਨੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਾਸਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਰੁਖ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਮੁੱਲ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਰੁਖ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਜੀ ਨੇ ਅਤਾ ਅਲੀ ਦੀ ਰੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਗੰਗੂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਪੰਮੇ ਪਾਸੋਂ ਸੂਹ ਮਿਲੀ। ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੩੦ 'ਤੇ)

ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਯੁੱਧ

*-ਡਾ. ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ**

ਕਹਿਲੂਰੀ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਧੀਪੁਰ, ਸਹੋਟਾ ਤੇ ਚੱਕ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੧ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਤਾਰਾਪੁਰ ਤੇ ਅਗੰਮਪੁਰਾ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਾਰਾਪੁਰ ਤੇ ਅਗੰਮਪੁਰਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵੱਸੇ ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੱਦ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਕੋਹ ਤਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਾਰੇ। ਰਾਣੀ ਚੰਪਾ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਠੀਕ ਨਾ ਰਹੇ। ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸਵੈ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰਬੱਧ ਕਰਨਾ ਤੇ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੰਡੂਰੀਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ। ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠਾਂ ਦੀਆਂ ਇਤਲਾਹਾਂ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਵੀ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਰੋਕਣ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਮੁਗਲਈ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਬੇ ਘੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਵੀ ਵਾਅਦਾ ਤੋੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ

** #੨੧੦, ਫੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਸੁਖਦੇਵ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ। ਮੋ: ੯੮੧੫੩-੬੬੭੨੬*

ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਭਾਰੀ ਯੁੱਧ ਕਰਤੱਵ ਵਿਖਾਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੋਨੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਆ ਪਹੁੰਚੇ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਚਾਲੀ ਦੇ ਕਰੀਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੱਸ ਲੱਖ ਸੈਨਾ ਸੀ। ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮੱਣ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋੜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਉਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਸਨ। ਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤੈਨਾਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਯੁੱਧ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ :

੮ ਪੋਹ ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲੇ ਤੋਂ ਦੋ ਘੜੀ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ੪੦ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

੮ ਪੋਹ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਰਪਟ ਰੋਪੜ ਚੌਂਕੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈ। ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਪਹੁੰਚਿਆ।

੮ ਪੋਹ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ੧੦ ਲੱਖ ਤੁਰਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ੮-੮ ਦੇ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰਵਾਰ ਤੈਨਾਤ ਹੋਏ।

੮ ਪੋਹ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਮਲੇਰੀਆ ਦਾ ਗੜ੍ਹੀ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਵਰਖਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰਜ ਨਾਲ ਗਨੀ ਖਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਵੇਖ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਖੁਆਜਾ ਮਹਿਮੂਦ ਅਲੀ ਕੰਧ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜਿਆ।

੮ ਪੋਹ ਦਿਨ ਢਲੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਘਮਾਸਾਣ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਤੈਨਾਤ ਭਾਈ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਠਾ ਸਿੰਘ ਕਈ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਤੈਨਾਤ ਹੋ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ-ਪੰਜ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀਓਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਲੜਨ ਲੱਗੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਪੰਜ ਮੁਕਤੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀਓਂ ਬਾਹਰ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ।

ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਜੂਝਿਆ। ਪਿਆਰੇ ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਤੀਜਾ ਜਥਾ ਯੁੱਧ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ। ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸ਼ਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਚੌਥਾ ਜਥਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਪੰਜਵਾਂ ਜਥਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਨਿਕ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸ਼ਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਸਮੇਂ ਛੇਵਾਂ ਜਥਾ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤੁਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਜਵੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਾਲਿਤ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦੇ ਵਾਰ ਕਰਦਾ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ, ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਪੈਣ ਤਕ ਲੜਦਾ-ਲੜਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਸਫ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਤਖਣੇਟੇ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

੮ ਪੋਹ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬ਼ਾਕੀ ਬਚੇ ਦਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ (ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ) ਚੁਣੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜਾਣ। ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਵਰੀ ਨੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਲਗੀ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੈਕਾਰੇ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਗੜ੍ਹੀ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ। ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਹੜਬੜੀ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਖੜਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਧਦੇ ਮਸ਼ਾਲਚੀ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਵਾਰ ਹੋਏ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਢਾਲ 'ਤੇ ਬਚਾਏ। ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਂਗਲ ਦੀ ਪੋਰੀ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਨੌਂ ਪੋਹ ਸਵੇਰੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਬਾਕੀ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਵਰੀ ਸੱਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਹੱਥੋ-

ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸੱਤੇ ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੇਸ਼ਵਰੀ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਫਤਿਹ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਥੋੜ੍ਹਚਿਰੀ ਹੀ ਰਹੀ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ ੨, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ।

੨. ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਤਵਾਰੀਖ, ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ੧੯੫੫.

੩. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ, ਭਾਗ ੧ ਤੇ ੨, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੫.

੪. ਉਹੀ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ।

੫. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੭.

੬. ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਹਿੰਦੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ੧੯੭੦.

੭. ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, ਪਰਖ ੨, ੧੦੭੨, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

੮. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰ: ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੮੪.

੯. ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੰ: ਗਿਆਨੀ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਦਮ), ਕਲਮ ਮੰਦਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੩.

੧੦. ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ੨, ਨਿਊ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ, ੧੯੮੭.

੧੧. ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ੧੪੬੯-੧੭੬੫, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੮੫

੧੨. ਸ. ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਜਨੇਤਪੁਰਾ, ੧੯੫੪.

੧੩. ਜੇ. ਐੱਸ. (ਗਰੇਵਾਲ) ਤੇ ਐੱਸ. ਐੱਸ. (ਬੱਲ), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ੧੯੬੭.

੧੪. ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

੧੫. ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਦਮ), ਸੰਖੇਪ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਕਲਮ ਮੰਦਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੦.

■

ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ : ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ

-ਡਾ. ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਖੋਖਰ ਰੰਗਰੇਟਿਆਂ ਦੇ ਵਸਾਏ ਹੋਏ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੰਗੜ ਨੰਗਲ, ਭਰੋਵਾਲ, ਵੈਰੋਵਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਨੰਗਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਰਾਏ ਨੰਗਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੱਟ "ਕੱਥੂ ਰੰਧਾਵਾ" ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜਿੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵੱਸਿਆ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਕੱਥੂ+ਨੰਗਲ ਅਰਥਾਤ 'ਕੱਥੂਨੰਗਲ' ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਮੋਢੀ, ਭਾਈ "ਰਾਇ ਕਲਿਆਣ" ਕੱਥੂਨੰਗਲ ਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਏ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜਸ ਭਾਨ, ਕੱਥੂਨੰਗਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਤ, ਗੱਗੋਮਾਹਲ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ ਸਨ।

ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ੧੫੭੦ ਈ: ਵਿਚ ਨਗਰ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ (ਰਮਦਾਸ) ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ, ਬਾਬਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ (ਰਮਦਾਸ) ਵਿਖੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਜਸ ਭਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸਦਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੨ ਨਵੰਬਰ ੧੬੪੯ ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਭਾਈ ਜਾਗੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਅਰਥਾਤ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰੰਗਤ ਕਰਕੇ ਹੀ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਣੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਦ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਮਸੰਦ ਨੂੰ 'ਗੁਰਿਆਈ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਰੀਅਲ ਤੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਲਿਜਾਣ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਮਸੰਦ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਂਹ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ (ਵੰਸ਼ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ) ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ, ਭਾਈ

* *ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।*

ਜੈਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਗਏ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਅਬਦੁੱਲ ਰਹਿਮਾਨ ਖਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਭੌਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਰੋਗੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ, "ਉਹ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਭਾਣੇ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ (ਸ੍ਰੀ) ਅਨੰਦਪੁਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਕੜੇਗਾ।" ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਗ ਮੰਗਵਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿੱਖ "ਬ੍ਰਹਮ ਭੱਟ" ਰਾਹੀਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜੀ। ਜੋ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ (ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੬੭੫ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਵੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮੇ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨੇ ਉਬਾਲਾ ਖਾਧਾ। ਗੁਰੂ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਆਈ। ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ, ਇਸ ਨਿਰਭੈ ਯੋਧੇ ਨੇ, ਮੌਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਬਚਾ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥ-ਪੱਥ ਸੀਸ ਨੂੰ, ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਵਗ ਰਹੀ ਕਹਿਰੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀ ਭਗਦੜ ਵਿਚ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਬਚਦੇ ਬਚਾਉਂਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੀਸ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸੀਸ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਮਹਾਨ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ ਹੈ"। ੧੬੯੯ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ 'ਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ "ਅੰਮ੍ਰਿਤ" ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਦੇ 'ਨਗਾਰਚੀ' ਵਜੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਬੰਦੂਕ ਅਤੇ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਦੇ ਨਗਾਰਚੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ, ਉੱਥੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਰਮ-ਯੁੱਧਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਨਦੌਣ ਦੀ ਜੰਗ, ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਆਦਿ ਧਰਮ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਧਰਮੀ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਕਰਤੱਬ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ੧੬੮੮ ਈ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਰਿਆੜਕੀ (ਪੱਟੀ) ਦੇ ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ।

੧੭੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ, ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਕਹਿਰੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਇਸੇ ਘਮਸਾਣ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਜਿਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਉਠਾ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਚਮਕਣ ਵਾਲੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਹੀ ਅਮਰ ਰਹੇਗੀ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

■

ਅਨਮੋਲ ਹੀਰਾ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਮਹਿਰਾ ਜੀ... *(ਸਫਾ ੨੩ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)*

ਘੁੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਇਆ ਹੈ, ਸੂਬੇ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਜੋ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਕੋਹਲੂ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਗੁਨਾਹ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਭ ਕੁਝ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸੂਰਮਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਬੇਟਾ ਨਰਾਇਣਾ, ਮਾਤਾ ਖੇਮੀ ਤੇ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭੋਈ ਨੂੰ ਕੋਹਲੂ ਥਾਈਂ ਪੀੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਯਾਦ ਛੱਡ ਗਏ। ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨੇ, ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਵਰਿਆਮ ਸੂਰਮੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪੰਥ ਰਤਨ ਹਨ।

■

ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

–ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਪਰਦਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ

ਦ੍ਰਿਸ਼ : ਅਹਿਲਕਾਰ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ ਹਨ। ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬੜੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਮੂਹਰੇ ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਦੋ ਸੰਤਰੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਰਫੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸੰਤਰੀ ਚੁਕੰਨੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਹਿਲਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੂਬੇਦਾਰ : ਦੱਸੋ ਫਿਰ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਰਣਨੀਤੀ ਤਹਿ ਕੀਤੀ ਐ? ਐਨੀ ਫੌਜ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਜੇ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਐ। ਤੁਹਾਡੀ ਨਲਾਇਕੀ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।
(ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁਕਾਈ ਪੰਡ ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ)

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਮੁਬਾਰਕਾਂ-ਮੁਬਾਰਕਾਂ।
(ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਕਾਹਦੀਆਂ ਮੁਬਾਰਕਾਂ?

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਕੜਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਤਾਂ ਆਓ।

*ਬੀ.ਡੀ.ਪੀ.ਓ. (ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ) ੧੯੪੫/੭, ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ, ਰੂਪ ਨਗਰ।
ਮੋ: ੯੪੧੭੫-੮੩੧੪੧

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਕਹਿਣਾ ਸੱਚ ਕਰ ਦਿਖਾ ਦਿਆਂ, ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ?

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਪੂਰਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗਿਆ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਇਗਾ।

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਜ਼ੁਲਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਓ?

ਜ਼ੁਲਫ਼ ਅਲੀ : ਹਾਂ ਜਨਾਬ, ਕੀ ਹੁਕਮ ਐ?

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਹੁਣ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹੈ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

(ਸਿਪਾਹੀ ਗਠੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਿਰ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਤੇ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਹਿਲਕਾਰ ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਦਾ ਹੈ)

(ਸੂਬੇਦਾਰ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ)

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਮੇਰੇ ਜਰਨੈਲ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਤੈਂ ਅੱਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੇਰੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ ਐ। ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਸ਼ੇਰ ਜਰਨੈਲ ਐਂ ਹਸਨ ਖਾਂ।

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਬ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਐ। ਮੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਐਸੀ ਤਰਤੀਬ ਬਣਾਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਲੱਭਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਲੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੋਬਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ, ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਅੱਛਾ ਜਨਾਬ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ।

(ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਦਾ ਹੈ।)

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ, ਦੇਖ ਤੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਰ ਮੇਰਾ ਜਰਨੈਲ ਹਸਨ ਖਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆਇਐ। *(ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ)* ਦੇਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਰ।

(ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਵੇਖ ਕੇ ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ

ਅੱਥਰੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਲੰਬਾ ਸਾਰਾ ਹੌਕਾ ਭਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਐਹ ਤੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਫਿਰ ਸੀਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਕਲਗੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ, ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ 'ਧੰਨ ਹੈ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਤੇਰੀ ਕਲਗੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਤਾਂ ਹੋਏ ਨੇ')

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਇਹ ਸੀਸ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਐ। ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਸਭ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਨੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਹੋਣਗੇ।
(ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।)

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਿਰ ਕਿਸ ਦਾ ਐ? ਤੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਐ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ ਤੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਰਹੀ ਐਂ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਤੂੰ ਸੁਆਰ ਕੇ ਦੇਖ ਤਾਂ ਸਈ, ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਕਲਗੀ ਵੀ ਉਹੀ ਐ। ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ ਵੀ ਉਹੀ ਐ। ਦਸਤਾਰ ਵੀ ਉਹੀ ਐ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦੈ, ਤੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਰਹੀ ਐਂ। *(ਸੂਬੇਦਾਰ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਸਿਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ।)*

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਨਹੀਂ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਸਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਓ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਫਿਰ ਐਂ ਕਰੋ। ਨੂਰਦੀਨ ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਐ। (ਸੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਜਾਓ ਫਿਰ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਏ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਅਹਿਲਕਾਰ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਲਓ, ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਵੀ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਆ ਗਏ ਨੇ। ਬਾਹਰੋਂ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪਈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ, ਆਹ ਵੇਖੋ ਤਾਂ, ਏ ਸਿਰ ਕਿਸਦਾ ਐ? ਮੇਰਾ ਜਰਨੈਲ ਹਸਨ ਖਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਐ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਏ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਧੜ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਈ ਐ। ਪਰ ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ।
(ਮੌਲਵੀ ਸੀਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਕਲਗੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ

ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।)

ਨੂਰਦੀਨ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਬ੍ਹ, ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਠੀਕ ਹੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੀ ਐ। ਇਹ ਸੀਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਨੂਰਦੀਨ, ਤੂੰ ਵੀ ਉਸ ਕਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਐਂ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਐ।

ਨੂਰਦੀਨ : ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਐ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਨੂਰ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਨੂਰ ਐ, ਇਸ ਵਿਚ ਝੂਠ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਲਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਪਟਨੇ ਗਏ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਨੂਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਨੂਰਦੀਨ, ਤੂੰ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਐ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਿਰ ਕਿਸ ਦਾ ਐ? ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਤਾਲੀਮ ਦਿੱਤੀ ਐ।

ਨੂਰਦੀਨ : ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨੂਰ ਇਲਾਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਝਲਕ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸੀਸ ਦੂਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਐ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਝੰਜਟ ਹੀ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਸ ਕਾਫ਼ਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੋਭਦੀ ਨਹੀਂ। *(ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਅਤੇ ਨੂਰਦੀਨ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ)* ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਓ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਆ ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਵੀ ਖੜ੍ਹੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੀ ਐ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸ ਦਾ? ਦੱਸੋ ਤਾਂ ਸਈ?

ਨੂਰਦੀਨ : ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਬ, ਸੱਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੀਸ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਫਿਰ ਹੈ ਇਹ ਸਿਰ ਕਿਸ ਦਾ? ਇਸ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ

ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਨੂਰਦੀਨ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ-ਤਾਲਾ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਫਖ਼ਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਆਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਜੋ ਕਲਗੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਐ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਐ ਤੇ ਚੇਹਰੇ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਰਗਾ ਹੀ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : *(ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਂਗਲੀ ਪਾਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ)* ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਆਂ! ਫਿਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿਦਾਂ? ਇਕ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਦੋ ਬੰਦੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਕਿਦਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ? ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਐ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਓ।

ਨੂਰਦੀਨ : ਲੈ ਸੁਣ, ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਜੋ ਸੱਚਾਈ ਆ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਆਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੌਰ-ਬਰਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਕਲਗੀ ਲਾਹ ਕੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਈ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਭਾਈ, ਇਹ ਇਕ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਜੇਗੀ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਲੈ ਹੋਰ ਸੁਣ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਟਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੈ ਵੀ ਇਹ ਹਾਣ-ਪਰਵਾਨ ਸਨ। ਲੱਗਦੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕਲਗੀ, ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਆਪ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਤੇਰਿਆਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦੂਰ ਬੈਠਿਆਂ ਕਲਗੀ ਦੇ ਚਮਕਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਉਸ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਇਹ ਇਨਾਮ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਆਏ ਨੇ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਕਮਾਲ ਐਸੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਹੈ। *(ਜ਼ਰਾ*

ਰੁਕ ਕੇ) ਹਸਨ ਖਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਿੱਪ੍ਹਾ ਸਲ੍ਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਕਿ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਪਿੰਡ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਥੇਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਐ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਐ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਨਫ਼ਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਖ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਤਾਜ ਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਸੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਜਿਹੜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨੇਦੇਹ ਹੋਵੇ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਸੰਤਰੀ *(ਸੰਤਰੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ)*।

ਸੰਤਰੀ : ਹਾਂ ਜਨਾਬ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਆਹ ਸਿਰ ਜਿਹੜਾ ਤੈਂ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਐ, ਉਹ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਆ ਜਿੱਥੇ ਕਾਵਾਂ-ਕੁੱਤੇ ਖਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਸਿਰ ਦੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ।

ਹਸਨ ਖਾਂ : ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿਆ ਹੁਕਮ ਐ?

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਤੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ। ਉਹ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਘੱਲਣੀ ਐ।

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਸੰਤਰੀ, ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰ। ਮੈਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਆਂ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਦੱਸ, ਅਜੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਐ?

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਹਾਂ ਜਨਾਬ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਓ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ ਪਰ ਅੱਜ ਕੁਝ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਝੋਲੀ ਫੈਲਾਅ ਕੇ। *(ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚੁੰਨੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਫੈਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।)*

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਬੇਗ਼ਮ ਜੈਨਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਲੁਕਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਦੱਸ, ਕੀ

ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਐਂ?

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਬੱਸ, ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਗੀ ਸੀਸ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਇਸ ਅਹਿਸਾਨ ਨੂੰ ਸੱਤ ਜਨਮ ਤਕ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਵਾਂਗੀ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)*

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਤੂੰ ਇਹ ਕਲਗੀ ਤਾਂ ਲੈ ਲਵੇਂਗੀ ਪਰ ਕਰੇਂਗੀ ਕੀ?

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਇਹ ਕਲਗੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਰਹੇਗੀ। ਹੋ ਸਕਦੈ ਵਕਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੀਸ ਬਾਹਰ ਸੁਟਵਾਉਣਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੇ ਦੇਵੋ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਰਹੁ-ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਆਂਗੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਬੇਗ਼ਮ ਸਾਹਿਬਾ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਐਂ। ਲੱਗਦੈ, ਹੁਣ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਬਦਬੋ ਆ ਰਹੀ ਐ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਅੱਛਾ ਫਿਰ, ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਆਂ। ਆਹ ਫੜ੍ਹ ਕਲਗੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ *(ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਕਲਗੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਫੜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ।)*

(ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਕਲਗੀ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।)

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆ, ਧੰਨ ਹੈ ਤੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਆਂ, ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦੀ ਆਂ। *(ਜ਼ਰਾ ਰੁਕ ਕੇ)* ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਬ, ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕਰੀਆ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਤਮੰਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਐ। ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਹਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ : ਜਾਹ, ਜਿੱਥੇ ਤੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਗੀ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਐ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਲੈ ਜਾ, ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਅਰਮਾਨ ਅਧੂਰੇ ਨਾ ਰਿਹ ਜਾਣ।

ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ : *(ਜੈਨਾ ਬੇਗ਼ਮ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਥਾਲ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਨਿਗ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀ ਹੈ)* "ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੀ ਮੰਗਦੀ ਆਂ।"

ਪਰਦਾ ਗਿਰਦਾ ਹੈ।

■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਸਥਾਨ

-ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ*

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ੧੬੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਪਟਨਾ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (ਪੰਜਾਬ) ਆਏ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲਈ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ; ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ, ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ, ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਜੀ ਤੋਂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਕਾਜੀ ਨੂਰਦੀਨ ਸਲੋਹ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮਟਨ ਨਿਵਾਸੀ ਪੰਡਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਲਈ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਰਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਆਪ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ਼ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਕੁਇਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੰਜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਵਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ, ਸ਼ਸਤਰ, ਗੋਲੀ-ਸਿੱਕਾ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸਾਧਨ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਨਿਆਰਾ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧ ਵੈਸਾਖ ੧੭੫੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕਰਕੇ, ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ

* # ੮੩੬੩, ਗਲੀ ਨੰ: ੨, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਗਰ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ਚੌਦਾਂ ਜੰਗਾਂ ਲੜਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੇ ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੋਵੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਡੋਲ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇੰਨ੍ਹਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਰਾਗ-ਗਾਇਨ ਕਰਨ, ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਅਸਥਾਨ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਸਾਜ਼ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ/ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ੫੨ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਲਥਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ।

ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਵੈਰਾਗੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨੰਦੇੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖ-ਪੰਥ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਥਾਪਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਨਾਲ ਹੋਏ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸੱਚਖੰਡ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ

ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਲਈ ਗਏ। ਆਪ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਉੱਥੇ-ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਆਓ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ:

ਬਿਹਾਰ

ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ (ਪਟਨਾ): 'ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ' ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਤਖਤਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ 'ਤਖਤ' ਹੈ। ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ ਮੁਹੱਲਾ ਸੁਨਾਰਟੋਲੀ ਵਿਖੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਾਲਸ ਰਾਇ ਜੌਹਰੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੰਘੂੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਚਾਰ ਤੀਰ, ਇਕ ਛੋਟੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ, ਇਕ ਛੋਟਾ ਖੰਡਾ, ਇਕ ਛੋਟੀ ਕਟਾਰ, ਚੰਦਨ ਦਾਂ ਕੰਘਾ, ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀਆਂ ਖੜ੍ਹਾਵਾਂ, ਕਲਗੀਧਰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਪੈਂਤੀ ਦੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤਿ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਖੜ੍ਹਾਵਾਂ, ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਚੋਲਾ ਅਤੇ ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ 'ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ੨੨੫ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਾਫੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰਾਂ ਵੀ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਮੈਨੀ ਸੰਗਤ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਲ ਲੀਲ੍ਹਾ ਮੈਨੀ ਸੰਗਤ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਚੰਦ ਮੈਨੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ਗਾਹ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਖੇਡਣ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਪਟਨਾ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਾਲ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਕੜਾ ਵੀ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ (ਕੰਗਨ ਘਾਟ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਘਾਟ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਘਾਟ ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ 'ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ

ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਗੰਗਾ ਕਿਨਾਰੇ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਖੇਡਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਦੱਤ ਨੂੰ 'ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ ॥ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ॥' ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹਾਂਡੀ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ, ਦਾਨਾਪੁਰ : ਬਿਹਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾਨਾਪੁਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸਮੇਤ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਈ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਵਿਚ ਖਿੱਚੜੀ ਪਕਾ ਕੇ ਖੁਆਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਉਹ ਹਾਂਡੀ ਅੱਜ ਵੀ ਇੱਥੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਅਟਾਰੀ : ਅਟਾਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੈਣਥਾਂਭਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਸਰਥਲੀ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਰਥਲੀ ਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੈਣਥਾਂਭਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ (ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ) : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਰਦੋ ਨਿਰਮੋਹ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮਦਮਸਤ ਕਰ ਭੇਜੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ

ਝੂਠੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਹਰਦੋ ਨਿਰਮੋਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਸ ਟਿੱਬੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਧੋਖਾ ਕਰ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ (ਰੂਪ ਨਗਰ) : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਸਰਸਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਖਾ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਖੇੜਾ ਕਲਮੋਟ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਕਲਮੋਟ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਰੰਘੜਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਘਨੌਲਾ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘਨੌਲਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੋ ਵਾਰ ਇੱਥੇ ਪਧਾਰੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਤੋਂ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ : ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਕਸਬਾ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਏ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੱਠਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ

ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਕਸਬਾ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਇੱਥੇ ਪਠਾਣ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬਲਵੰਤ ਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਟਾਰ ਅਤੇ ਢਾਲ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ): ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼ਹਿਰ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣ ਉਪਰੰਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਰਾਜਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਸਾਹਿਬ (ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ): ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੜ੍ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਇੱਥੇ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ 'ਤਿਲਕ ਅਸਥਾਨ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਲਗੀ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਖਾਲੀ ਕੀਤੀ ਸੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਰਣਜੀਤਗੜ੍ਹ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਰਣਜੀਤਗੜ੍ਹ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁੜਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇੱਥੇ ਮੁਗ਼ਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਸਈਦ ਬੇਗ ਅਤੇ ਅਲਿਫ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾੜੀ ਸਾਹਿਬ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾੜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਤਲਗੜ੍ਹ

ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਕ ਢਾਬ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ 'ਹਿੰਦ ਦਾ ਪੀਰ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ' ਇੱਥੋਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਜਾਤੋਲੀ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਾਤੋਲੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਬਸਾਲੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਾਰਾਗੜ੍ਹ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤਾਰਾਪੁਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਬਣਵਾਈ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ, ਤਾਲਾਪੁਰ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤਾਲਾਪੁਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ, ਦੁੱਘਰੀ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੁੱਘਰੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਬਾਨਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਬਾਨਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਖੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੀਸ ਗੰਜ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਨਗਰ ਕੌਂਸਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਭੋਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਅਗੰਮਪੁਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦਰਮਿਆਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਬਾਘ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ), ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ ਭਾਈ ਘਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਵਾਲੀ) ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਨਗਰ ਕੌਂਸਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੧.੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਇਆ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਸ਼ਸਤਰ ਆਦਿ ਬਣਵਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਬਿੰਦਰਖ: ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਿੰਦਰਖ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਲੋਹੜੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀਦਾਰਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਬੂਰ ਮਾਜਰਾ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੂਰ ਮਾਜਰਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੀਦਾਰਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬਿਭੌਰ ਸਾਹਿਬ (ਨੰਗਲ) : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਨੰਗਲ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬਿਭੌਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਏ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਉਪਰੰਤ

ਬਸਾਲੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰਪਲਾਹ ਸਾਹਿਬ : ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਭੌਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪਲਾਹ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਥੱਲੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਗਾਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜਿੰਦਬੜੀ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਨੰਗਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਜਿੰਦਬੜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ਫਤਿਹਪੁਰ : ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਫਤਿਹਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਇਕ ਜੰਡ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਥੱਲੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਇਮਾਰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਣਵਾਈ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ: ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਉਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ (ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ (ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਉਪਰੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ (ਦੁਮਾਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ) : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਦ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ 'ਤੇ ਛੋਟੀ ਦਸਤਾਰ ਤੋਂ ਨੀਲਾ ਫਰਰਾ (ਦੁਮਾਲਾ) ਉਤਾਰ ਕੇ ਲਗਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨੀਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਮਾਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਆਦਿ ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇੱਥੇ ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਗ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਲਦਾ....

■

ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸ. ਬ੍ਰਿਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਲੜੀ ਤਹਿਤ ਪਿੰਡ ਸਾਦੁੱਲਾਪੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ੬੦ ਬੱਚੇ, ਪਿੰਡ ਸਾਦੁੱਲਾਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਚ ਲੱਗਭਗ ੩੧ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਜਰੋਰੀ ਵਿਖੇ ਲੱਗਭਗ ੨੨ ਬੱਚਿਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗਈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਗੁਰਭੇਜ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਵੀਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾਈ। ਪਿੰਡ ਸਾਦੁੱਲਾਪੁਰ ਵਿਖੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਾ ਕੈਂਪ ਵੀ ਲਗਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਮਿਤੀ ੨੧-੪-੧੨ ਤੋਂ ੧੫-੧੦-੧੨ ਤਕ ੩੯੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਲੜ ਲੱਗੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੇ ਰਾਗੀਆਂ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ : ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

-ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਰਸ਼ੀ*

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ[੧] ਵਿਚ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਸੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। 'ਭਗਤ ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਾ ਛਪਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਉਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਬਿਦਿਤ ਬਾਤ ਜਗ ਜਾਨੀਐ, ਹਰਿ ਭਯੋ ਸਹਾਇਕ ਸੈਨ ਕੇ॥
ਪ੍ਰਭੂਦਾਸ ਕੇ ਕਾਜ ਰੂਪ ਨਾ ਪਤਿ ਕੋ ਕੀਨੋ।
ਛਿਪ੍ਰ ਛੁਰਹਰੀ ਗਹੀ, ਪਾਨਿ ਦਰਪਨ ਤਹ ਲੀਨੋ।
ਤਾਦਿਸ ਹੈ ਤਿਹਿ ਕਾਲ ਭੂਪ ਕੇ ਤੇਲ ਲਗਾਯੋ।
ਉਲਟਿ ਰਾਵ ਭਯੋ ਸਿਸ਼ਯ ਪ੍ਰਗਟ ਪਰਚੋ ਜਬ ਪਾਯੋ।
ਸਯਾਮ ਰਹਿਤ ਸਨੂੰਖ ਸਦਾ, ਜਯੋ ਬਛਾ ਹਿਤ ਧੇਨ ਕੇ।
ਬਿਦਿਤ ਬਾਤ ਜਗ ਜਾਨਿਯੇ, ਹਰਿ ਭਯੇ ਸਹਾਯਕ ਸੈਨ ਕੇ[੨] ॥੬੩॥੧੫੧॥

ਇਸ ਛਪਯ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ[੩] ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ[੪] 'ਇਹ ਸੱਜਨ ਬਾਧਵਗੜ੍ਹ (ਰੀਵਾ) ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਰਾਜਾ ਰਾਮ' ਦਾ ਨਾਈ ਸੀ। ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸਾਧ ਸੇਵਾ, ਭਗਤ ਪਰਾਇਣ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ। ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਇਸ ਵੇਲੇ ਰੀਵਾ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ :

ਸੈਨੁ ਨਾਈ ਬੁਤਕਾਰੀਆ ਓਹੁ ਘਰਿ ਘਰਿ ਸੁਨਿਆ॥
ਹਿਰਦੇ ਵਸਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਭਗਤਾ ਮਹਿ ਗਨਿਆ॥ *(ਪੰਨਾ ੪੮੭)*

ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਜੋ ਪਰਸ ਰਾਮ (ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ) ਦੁਆਰਾ

#੫੭੦੭, ਮਾਡਰਨ ਡੁਪਲੈੱਕਸ, ਮਨੀਮਾਜਰਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਯੂ. ਟੀ.) ਫ਼ੋਨ : ੦੧੭੨-੨੭੩੨੪੩੫

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਜਿਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

'ਸਾਧੂ ਗੁਰੀਆ ਦੇ ਵਰ ਨਾਲ ੧੪੫੭ ਸੰਮਤ ਮੱਘਰ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟਾ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਕੰਦ ਰਾਏ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇਵੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਗੋਤ 'ਗੋਹਲਨ' ਸੀ। ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਗਏ। ਖਲੀਫ਼ਾ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬਣੇ। ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਸੋਭੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹਜ਼ਾਮਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਲਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿੱਖਿਆ। ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ 'ਜਲ੍ਹੌਂ' ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਨਈ' ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਈ ਪਿਆ।'

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਆਪਣੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਰਿਆਸਤ ਰੇਵਾ ਦੇ ਬੰਦੇਲਖੰਡ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਾਧਵਗੜ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਰੀਵਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਜੈ ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਟਹਿਲੀਏ ਬਣੇ ਅਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਗਤਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਸੰਗ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਾ ਪੁੱਜ ਸਕੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਥਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਡਰਦੇ-ਡਰਦੇ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਮੁੜ ਆਏ? ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹੇ। ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਭੇਦ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ।

ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਨਪੀ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਚਾਰਯ ਨੇ ੧੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਪੱਧਤੀ ਨਾਲ ਸਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ। ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਣ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਕਾਲ ਦਰਸ਼ੀ ਭਗਤ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਵੈਸ਼ਣਵ ਭਗਤੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨੇਤਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰੀ 'ਪ੍ਰਪੱਤੀ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਿਖਰ ਕੇ ਆਈ। 'ਪ੍ਰਪੱਤੀ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, 'ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣਾ।' ਆਪ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਆਦਿ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ :

ਭਗਤੀ ਦ੍ਰਾਵਿੜ ਉਪਜੀ ਲਾਏ ਰਾਮਾਨੰਦ॥
ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਓ ਕਬੀਰ ਨੇ ਸਪਤ ਦ੍ਵੀਪ ਨੌ ਖੰਡ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਨਿਰਗੁਣ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰਗੁਣ ਕਾਵਿ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੇਸ਼ਜ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਰਚਿਤ 'ਕਬੀਰ-ਰਵਿਦਾਸ ਸੰਵਾਦ' ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੇ ਪੱਖ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ ਪੱਖ ਦੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਿਜੈ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੰਤ ਮੱਤ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤਮਾਲਾ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ੧੨ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਪੀਪਾ, ਭਾਵਾਨੰਦ, ਰੈਦਾਸ, ਧੰਨਾ, ਸੈਣ, ਸੁਰਸਰ ਕੀ ਧਰ ਹਰਿ॥ (ਛਪਯ ੩੧)

ਇਸ ਸਾਰੀ ਨਾਮ-ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਗੂੰਗੇ ਦੇ ਮਿਠਾਈ ਖਾਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਅਵਗਤ ਅਕਲ ਅਨੂਪਮ ਦੇਖਿਆ ਕਹਤਾ ਕਸਵਾ ਨਾ ਜਾਈ।
ਸੈਨ ਕਰੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਰਹਸੇ ਗੂੰਗੇ ਜਾਨ ਮਿਠਿਆਈ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਓਤਪੋਤ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲਗਨ ਨੂੰ ਉਪੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੇ ਮਰਾਠੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਆਭੰਗ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਪਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਧੂਪ ਦੀਪ ਘ੍ਰਿਤ ਸਾਜਿ ਆਰਤੀ॥ ਵਾਰਨੇ ਜਾਉ ਕਮਲਾ ਪਤੀ॥੧॥
ਮੰਗਲਾ ਹਰਿ ਮੰਗਲਾ॥ ਨਿਤ ਮੰਗਲਾ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੋ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਊਤਮ ਦੀਅਰਾ ਨਿਰਮਲ ਬਾਤੀ॥ ਤੁਹੀ ਨਿਰੰਜਨੁ ਕਮਲਾ ਪਾਤੀ॥੨॥
ਰਾਮਾ ਭਗਤਿ ਰਾਮਾਨੰਦੁ ਜਾਨੈ॥ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ਬਖਾਨੈ॥੩॥

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੫੫ 'ਤੇ)

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ

*-ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ**

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਭੂਮੀਆ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਗਾਈ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਛੇਵੀ ਵੰਸ਼ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਰਫ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੁਇਰ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਜਿੱਥੇ ਝੰਡੇ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਵਾਲੇ 'ਬ੍ਰਿਧ ਕੇ' ਇਕ ਵਡੀ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀਆਂ ਨੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਪਾਲਕੀਆਂ, ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਗੋਲ਼ੀਆਂ ਵੀ ਆਈਆਂ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਛੇਤੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਬੀਬੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੰਦੋਵਾਲੀ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਭਾਈ ਲੰਗਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦੇਸੋ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਦੇਸੋ ਤੋਂ ਬਾਲਕ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਲੰਗਰ ਜੀ ਨੇ ੮੦ ਪਿੰਡ ਤੇ ੧੧ ਖੂਹ ਦਾਜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੈਲੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲ ਜੰਡਿਆਲਾ ਆ ਗਏ। ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਬਾਲਕ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇਸੋ ਤਤਛਿੰਨ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਫਿਰ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ, ਬੈਂਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦੀ ਧੀ ਨਿਸਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਆਭਾ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹੀ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਭਾਈ

**ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ : ਇੱਬਣ ਕਲਾਂ, ਝਬਾਲ ਰੋਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੋ. ੯੭੮੦੬-੩੫੧੯੭*

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਭੂਮੀਆ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਹਤਰੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਆਭਾ ਸਿੰਘ ਲਈ ਮਹੱਲ ਬਣਵਾਏ। ਮਹੱਲਾਂ ਦੇ ਬੁਰਜਾਂ 'ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫੌਜੀ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਕੰਧ ਏਡੀ ਚੌੜੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਧ ਉੱਪਰ ਚਾਰ ਘੋੜੇ ਇਕੱਠੇ ਦੌੜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੌਜ਼ ਬਣਵਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੌਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੀ ਇਕ ਸੱਕੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਾ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਲਾ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹੌਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾ ਹੇਠ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਵਾਏ। ਪਹਿਲਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਮਪੁਰਾ, ਜੋ ਝੰਡੇ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਤੋਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਬਾਹੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਜੋ ਝੰਡੇ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਤੋਂ ੧੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਮਨਗਰ ਵਿਚ ਤੇ ਚੌਥਾ ਭੰਗਾਲੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਣਵਾਇਆ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਦਮਦਮਾ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਣ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਪ-ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਗੋਲ ਬੁਰਜਨੁਮਾ ਉੱਚੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ। ਧੁਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਤੇ ਭੌਣੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਮਦਮੇ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਖੂਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਧੁਰ ਉੱਪਰੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਖੂਹੀ ਨੂੰ 'ਅਸਮਾਨੀ ਤਾਰਾ ਖੂਹੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੂਹੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਰਾਗਰੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਮਦਮੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵੀ ਲਗਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਖੂਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਤਸਲਾ ਟਾਇਪ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕੇਗੀ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਝੰਡੇ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਾਯਾਬ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ।

ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਉਹ ਦੀਵਾਨ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਲਿਖਾਰੀ ਪਾਸੋਂ ਸਾਖੀਆਂ ਲਿਖਵਾਈ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਪ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਵਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਵੀ ਕਰਦੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਰਮਦਾਸ ਆ ਟਿਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ

ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਉਹ ਆਪ ਖੁਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਹ ਅਰੋਗਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਏਕੜ ਵਿਚ ਹਿਰਨੀਆਂ ਰਖਵਾਈਆਂ। ਹਿਰਨੀਆਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕਾਬਲੇਗੌਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜਿਆਂ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਸੁੱਘਾ ਜੀ ਤੇ ਦਾਦਾ ਭਾਈ ਗੱਗੋ ਜੀ ੨੨ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਗੱਗੋ ਨੰਗਲ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ (ਮੌਜੂਦਾ ਕੱਥੂਨੰਗਲ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਲਾਗੇ-ਚਾਗੇ ਦੇ ੧੫੦ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਪਿੰਡ ੩੮੪ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ੧੧੮੪ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਗਰੀਬੜਾ ਜਿਹਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਲਕਿ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਬਕਾਇਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਚੌਧਰੀ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕੀਆਂ ਦੇ ਪਟੇ ਮਹੰਤਾਂ ਪਾਸ ਸਨ।

ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਮਾਮੂਪੁਰੀਆ ਸਫ਼ਾ ੫੪੨ ਤੇ ਚੌਪਈ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਘਰ ਦਾ ਰਾਜ-ਕਾਜ ਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਝਲਕ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਚੌਪਈ

ਰਾਜ ਸਾਜ ਬੀਬੀ ਬਨਵਾਏ। ਪਤਨੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਾਏ।
ਘੋੜੇ ਹਾਥੀ ਊਠ ਅਪਾਰ। ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਅਸਵਾਰ।
ਕਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀਗਾ ਅਤਭਾਰੀ। ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਵਸਾਈ ਸਾਰੀ।
ਪੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਾਨੋ। ਸੋ ਭੀ ਕੀਤਾ ਠੀਕ ਪਛਾਨੋ।
ਦਰਸ਼ਨੀ ਜੋ ਦਰਵਾਜਾ ਜਾਨੋ। ਤਿਸ ਤੇ ਵਲ ਪਹਾੜ ਪਛਾਨੋ।
ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਪੁਰ ਤੋ ਬਾਹਰ। ਹੈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁਣ ਤਕ ਤ੍ਰਿਸ ਜਾਹਰ।
ਇਹ ਸਭ ਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਪਛਾਨੋ। ਜੋ ਸਤਿਵੰਤ ਪਤਿਬ੍ਰਤ ਸੁਜਾਨੋ।

- - - - - - -

ਪਿੰਡ ਤਿੰਨ ਸੌ ਜਾਨ ਚੁਰਾਸੀ। ਜ਼ਰ ਖਰੀਦ ਸੀ ਤਿਸਦੇ ਖਾਸੀ।
ਗਯਾਰਾਂ ਸੌ ਚਵਰਾਸੀ ਸਾਰੇ। ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਉਚਾਰੇ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਜੋਊ। ਟੱਕਾ ਤਾਰਦੇ ਸੀ ਤਿਸ ਕੋਊ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਚੌਪਈ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡ ਬਰਨਾਲੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਰਨਾਲਾ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸਤਿਸੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪੰਡਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲੇ ਸੱਦ ਲਿਆ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਭੂਮੀਆ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ੩੦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਬਰਨਾਲੇ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਸਜਣ ਲੱਗੇ। ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਇਕ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਬਣਵਾਈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਡਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਤੇ ਖੁਡੀਆ ਪਿੰਡ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਪਟਾ ਬਰਨਾਲੇ ਬਾਬਾ ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ (ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ) ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਨੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਤੇ ਇਕ ਬੁੰਗਾ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਸ ਬੁੰਗੇ ਨੂੰ 'ਮਲਵਈ ਬੁੰਗਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਡਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੇਲਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਫਿਰ ਭਾਈ ਸਾਉਣ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਕੌਰ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ। ਉਪਰੰਤ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਬੀਬੀ ਕ੍ਰਮ ਕੌਰ ਦਾ ਭਰਾ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ੧੮੨੯ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਆ ਗਈ। ਫੌਜ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਲੁੱਟ ਕੀਤੀ ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਪੰਡਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੇਲੇ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਨ ਜੋ 'ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਖੀ'* ਅਤੇ 'ਸੌ ਸਾਖੀ' ਸਨ, ਜੋ ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ'

*ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ 'ਸੌ ਸਾਖੀ' ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ 'ਸੌ ਸਾਖੀ' ਵਿਚ ਕਈ ਰਲੇਵੇਂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਖੀ' ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਲਿਖਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਦੀ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ ਉੱਘ-ਸੁੱਘ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ 'ਸੌ ਸਾਖੀ' ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਦਲ ਕੋਲ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਤੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਉਪਲਭਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਹੈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣ, ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ, ਜਿਲਦ ਬੰਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਵੱਡੇ ਉੱਦਮ ਪਿੱਛੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੌਰ ਦਾ ਹੱਥ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ *(ਸਫਾ ੫੦ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)*

ਮਦਨ ਮੂਰਤਿ ਭੈ ਤਾਰਿ ਗੋਬਿੰਦੇ॥ ਸੈਨੁ ਭਣੈ ਭਜੁ ਪਰਮਾਨੰਦੇ॥੪॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਆਰਤੀ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨਿਰੰਜਨ ਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਿਰੰਜਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਥੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਤੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕਮਲਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਦੈਵ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਫਾ ੧੯੩

੨. ਭਗਤ ਮਾਲਾ, ਸਫਾ ੫੨੫

੩. ਕਬੀਰ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਫਾ ੬੨

੪. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫਾ ੧੨੨

ਸ਼ਹੀਦ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਾਦਪੁਰੀ

*-ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ**

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ ਵਿਚ ਦੋਰਾਹਾ-ਸਮਰਾਲਾ ਸੜਕ 'ਤੇ ਦੋਰਾਹੇ ਤੋਂ ੧੧ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਮਾਦਪੁਰ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੇਨੀਪਾਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਿਨੇਪਾਲ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਜੱਗਦੇਉ ਪਰਮਾਰ ਨੇ ੨੧ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਭੱਟਨੇਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਪੜੋਤੇ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁੱਜ ਦੇ ਖੇਤਰ ਲੁਧਿਆਣਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੇਨੀਪਾਲ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਰਾਜਾ ਜੱਗਦੇਉ ਪਰਮਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਖੰਨਾ ਨੇੜੇ ਈਸੜੂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਬਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਢੂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਦਪੁਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸ. ਸੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟੀ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟੀ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਨੇ ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ. ਰਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ ਅਤੇ ੨੦੦-੨੦੦ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੯੬੨ ਈ: ਵਿਚ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਫੌਜੀ ਸ. ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੯੬੫ ਈ: ਵਿਚ ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਮਾਦਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਅਤਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸ. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਰਣ

*ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼/ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸ. ਰਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੮੩ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸ. ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਬਾਵਾ ਸ਼ਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸਿੱਖ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਵੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਆਪ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਣੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਲਾਣੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਬਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਸਮਰਾਲਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਤਹਿਸੀਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਏ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ੨੦੦ ਰੁਪਏ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ, ਇਹ ਕਰਜ਼ਾ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਨਾਭਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਜਸਮੇਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀਰਾ ਮਹਲ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ੪ ਮਾਰਚ, ੧੮੮੩ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਾਲਾ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ੧੯੦੧ ਈ: ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਮਾਨ) ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨ ਸਾਲ ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਨੇ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ਼ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ, ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਦੇ ਘਰ ੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੦੮ ਈ: ਨੂੰ ਪੁੱਤਰੀ ਅਮਰ ਕੌਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

੨੫ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੧੧ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਫ਼ਰਾਂਸ ਵਿਚ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ 'ਤੇ ੨੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੧੨ ਈ: ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰੀ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੰਗ ਲਈ ਫੌਜ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਭਗੌੜੇ ਵੀ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆ ਪਨਾਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸ ਆਫ਼ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਈ: ਵਿਚ ਮੇਜਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਰਾਇਪੁਰੀਆ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸਰੋਜਨੀ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ੨੨ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੧੯ ਈ: ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਟਿੱਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਹਮਦਰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪਹੁੰਚਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਤਮ ਵੀ ਮਨਾਇਆ।

ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਆਪਸੀ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਈ: ਵਿਚ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਇਕ ਜੱਜ ਤੋਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਜੱਜ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦੀ ਰਾਜਗੱਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਭੱਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੋਂ ਜਬਰਦਸਤੀ ਦਸਤਖਤ ਵੀ ਕਰਵਾ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ

ਉਗਲਵੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਿਲਸਨ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਲਸੇ ਅਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲੱਗਭਗ ੬੦ ਮੈਂਬਰ ੧੩-੧੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ੧੪ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਭੇਜ ਕੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਗੁੱਸਾ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਜੈਤੋ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ੨੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੩ ਈ: ਤੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ੨੫-੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਪਕੜ ਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ। ਫੇਰ ੫੦੦-੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਥਾ ੯ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜੈਤੋ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਵਿਲਸਨ ਜੋਨਸਨ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਖ਼ਮੀਆਂ 'ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਦੇਖ ਕੇ ਨਾਂ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ੨੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੈਤੋ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਤੀਜਾ ਜਥਾ ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਚੌਥਾ ਜਥਾ ੨੭ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਜਦੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਓਰਿਅੰਟਲ ਭੁਜੰਗਣ ਆਸ਼ਰਮ ਜਸਪਾਲੋਂ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਜੋ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਰਫਾ-ਦਫਾ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਨੰਬਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਨਾਭਾ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ ਅਤੇ ਬੀੜ ਮੈਂਸ ਵਿਚ ਆਰਜੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜੇਲ੍ਹ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਥਾ ਨੰਬਰ ੬, ੮, ੧੧, ੧੨, ੧੩ ਅਤੇ ੧੪ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਆ ਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਮੋਢੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਦਾ ਹੀ ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਟਸ ਤੋਂ ਮਸ ਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀੜ ਦੁਸਾਂਝ ਤੋਂ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

੩ ਮਈ ਸੰਨ ੧੯੨੫ ਈ: ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਜੱਲਾਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਯਾਤਨਾ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਛੱਤ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ ਕੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਪਰ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤਸ਼ੱਦਦ ਝੱਲਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲਿਓਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੂਰੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਵੱਲੋਂ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੌਰ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਡਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰੂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਈਆਂ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਬੀਬੀ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਅਜੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਭਾਈ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ ਮਾਦਪੁਰ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਵੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਸਲਾਹੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸ. ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ. ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ. ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸ. ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਬਾਦ ਹੈ। ਸ. ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ੧੯੬੫ ਦੀ ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ਸਮਰਾਲਾ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲਮਾਜਰਾ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਬੀਬੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸ. ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਕਾਰਜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੰਗਰੇੜੀ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਪਿੰਡ ਮਾਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸ. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ' ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੱਟੀ।

■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਣਮੁੱਲੀ ਸੇਧ

*-ਪ੍ਰਿੰ. ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਵਾਸੂ'**

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਆਗੂਆਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ, ਵਪਾਰੀਆਂ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਣਮੁੱਲੀ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਚੰਗੇ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਮੀ ਸਫ਼ਰ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਧਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਮੰਥਨ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਪਛਾਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਜਾਲਿ ਮੋਹੁ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ ਮਤਿ ਕਾਗਦੁ ਕਰਿ ਸਾਰੁ॥
ਭਾਉ ਕਲਮ ਕਰਿ ਚਿਤੁ ਲੇਖਾਰੀ ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ ਬੀਚਾਰੁ॥
ਲਿਖੁ ਨਾਮੁ ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ॥੧॥
ਬਾਬਾ ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੁ॥
ਜਿਥੈ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਤਿਥੈ ਹੋਇ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥ *(ਪੰਨਾ ੧੬)*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵ-ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਛਿੰਨ-ਭੰਗਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਮੰਗਤੇ, ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਕੰਗਾਲ ਆਦਿ ਸਭ ਅਸਥਿਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਵਿਹੀਣ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭੈਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੁਲਤਾਨ ਤੇ ਖਾਨ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵੀ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

** # ੨੦੩, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫਗਵਾੜਾ-੧੪੪੬੩੨.*

ਇਕਿ ਆਵਹਿ ਇਕਿ ਜਾਹਿ ਉਠਿ ਰਖੀਅਹਿ ਨਾਵ ਸਲਾਰ॥
ਇਕਿ ਉਪਾਏ ਮੰਗਤੇ ਇਕਨਾ ਵਡੇ ਦਰਵਾਰ॥
ਅਗੈ ਗਇਆ ਜਾਣੀਐ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਵੇਕਾਰ॥੩॥ *(ਪੰਨਾ ੧੬)*

ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਾਮਲ ਬਣਨ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਫੁਰਮਾਨ ਵਿਚ 'ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਵੇਕਾਰ' ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ-ਸਚਾਈ, ਨੇਕੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਆਦਿ ਆਦਰਸ਼ਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਕੀਮਤਾਂ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਹਰੇਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਸ. ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ ਫਰਿਆਦੀ ਦੇ ਬੋਲ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਵ ਨੂੰ ਹੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਜੋ ਗਰੁੜ ਸਮੇਂ ਦਾ ਉਡਿਆ। ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ ਪੰਥ ਸਮਾਨ।
ਅਸਥਿਰਤਾ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਥਿਰਤਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਲਿਖੇ ਵਿਧਾਨ।
('ਅਗਲਾ ਕਦਮ' ਕਾਵਿ ਨਾਟਕ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਦਿਵ-ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜੋਤ-ਸਰੂਪੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੈਵੀ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਇੱਜ਼ਤ, ਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਦੈਵੀ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੀ ਪਰਮ ਦਸ਼ਾ, ਪ੍ਰਭੂ-ਅਭੇਦਤਾ ਅਥਵਾ ਨਾਮ-ਲੀਨਤਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਰਜ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਰੰਭਿਕ ਫੁਰਮਾਨ ਵਿਚ, ਸੂਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਆਦੇਸ਼ ਦਰਜ ਹਨ ਜੋ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਅਣਮੁੱਲੀ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

(੧) ਮਾਇਕ ਮੋਹ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ : ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਮਾਇਕ ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਵੇ। ਮਾਇਕ ਮੋਹ ਅਧੀਨ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿੰਨਾ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ; ਰਾਜਿਆਂ ਕੁਲੀਨ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ

ਨੂੰ ਨਿਰਾਰਥਕ ਤੇ ਬੌਣਾ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਜਾਲਿ ਮੋਹੁ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ' ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

(੨) ਅਕਲ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ 'ਮਤਿ ਕਾਗਦੁ ਕਰਿ ਸਾਰੁ' ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਰਥਾਤ ਅਕਲ ਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਕਾਗਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਥਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਅਕਲ ਅਥਵਾ ਉੱਤਮ ਸੂਝ ਨਾ ਛੱਡੇ। ਉੱਤਮ ਸੂਝ ਅਥਵਾ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

(੩) ਭਾਉ ਕਲਮ : ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਲਮ ਪਕੜੇ, ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਲਿਖੇ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਕਣ ਤੇ ਥੱਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਹ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋ ਕੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲੇਖਕ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਜਜ਼ਬੇ, ਮਾਨਵਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਭਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

(੪) ਕਰਿ ਚਿਤੁ ਲੇਖਾਰੀ : ਲੇਖਕ ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੀ ਨਾ ਕਰੇ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਉਮਾਹ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਚਿੰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੇ। ਐਸੀ ਰਚਨਾ ਸਮਾਜ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ ਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ :

ਬਧਾ ਚਟੀ ਜੋ ਭਰੇ ਨਾ ਗੁਣੁ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ॥
ਸੇਤੀ ਖੁਸੀ ਸਵਾਰੀਐ ਨਾਨਕ ਕਾਰਜੁ ਸਾਰੁ॥ *(ਪੰਨਾ ੭੮੭)*

(੫) ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ ਬੀਚਾਰੁ : ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਅਗਵਾਈ ਲਵੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛੇਗਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ, ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਥਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਲੇਖਕ ਸਮਾਨਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਨਿਆਂ, ਅਨੰਤਤਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਚੇਤਨਾ, ਵਿਸਮਾਦ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਹੋਂਦ, ਸਰਬ-ਧਰਮ-ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮਨੁੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਥਵਾ ਮਾਨਵ ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ।

(੬) ਬਾਬਾ ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੁ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਪਰੋਕਤ ਮਨੁੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। *(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੭੨ 'ਤੇ)*

ਸਿੱਖ ਇਖ਼ਲਾਕ ਬਾਰੇ
ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ

*-ਸ. ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ**

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਘੂਕ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਾਫੀ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਪੂਰਵਕ ਜਿਊਂਣ ਦੀ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਸਰੱਈਏ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਨ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਹੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੯੭੩ ਈਸਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਚਰਚ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਸਿੱਖ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਇਛੁੱਕ ਹੋਵੇ। ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੂਰੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸੜਕਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਡਰ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਗਰ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੱਲ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੁਜ਼ਾਹਰਿਆਂ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਾਲਾਤ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ੭੫ ਸਾਲਾਂ ਦੀ

** ਜੇ ਬੀ ਡਾਕੂਮੈਂਟੇਸ਼ਨ, ਸਟੇਡੀਅਮ ਰੋਡ, ਪਟਿਆਲਾ ਮੋ: ੯੪੧੭੯-੨੪੦੦੯*

ਉਮਰ ਦੇ ਪਾਦਰੀ Albert Henry Lake ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਦਾ ਕੀ ਮਕਸਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸ ਕੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ, 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੪੯ ਵਿਚ ਇਕ ਗਰੀਬ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਘਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਚੰਧੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਚੰਧੜ ਜੱਟ ਸਨ। ਜ਼ਮੀਨ ਥੋੜੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਂਗਰੀ ਲੱਗ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲੜਕੇ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬੜਾ ਸਨੇਹੀ ਸੀ। ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਚੰਗੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਲੜਕੇ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੋਂ ਦਿਵਾ ਕੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਬੀ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ, ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗ ਗਈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ।

ਸੰਨ ੧੮੭੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੱਗ ਗਏ।

ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ੭੫ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਾਦਰੀ ਨਾਲ ਇਕ ਖਾਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, "ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸਕੂਲ ੧੮੫੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ Robert Clock ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਹਨ। ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ੧੮੪੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸ਼ਨਰੀ

ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।" ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ "ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਆਏ ਹੋਏ ਪ੍ਰਹੁਣਿਆਂ (Guests) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਬਾਬਤ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਥੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ।"

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਦਰੀ (Father Albert Lake) ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ "ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਆਇਆ ਹਾਂ । ਤੁਹਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਮਿਲ ਆਇਆ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਈਸਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ"। ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਹ ਘਟਨਾ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ, ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਬੱਚਾ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੜਬੜਾਹਟ ਮੱਚ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਪਾਸ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਉਕਤਾ ਗਏ ਹਨ? ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।" ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ।

ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਪਾਦਰੀ Albert Henry Lake ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਪਾਦਰੀ Henry Lake, Ireland ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਧਰਮ-ਗਿਆਨ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਖੋਜ ਵੱਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਊ ਕੈਸਲ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕੁਈਨ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ Lake ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਜਦ Lake ੨੦ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਆਪ ਯੁਗਾਂਡਾ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਗਏ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਆਪ ਕਲਕੱਤਾ ਸੰਨ ੧੯੩੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪਾਦਰੀ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਬਾਰੇ, ਜੋ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਲਬਧ ਸੀ, ਉਹ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਤਬਾਦਲਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ੧੮੩੪ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ। ੧੮੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਪਾਦਰੀ Henry Lake ਲੁਧਿਆਣੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸਨ। ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜੀ ਨੇ Lake ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਹੀ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ Lex Loci Act ਸੰਨ ੧੮੫੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜੀ, ਜੋ ਪੱਕੇ ਈਸਾਈ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸਨ, ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਪਿਤਾ ਪੁਰਖੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਿੰਦੂ ਕਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਮਦਰਾਸ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਾਦਰੀ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਦਰੀ Henry Lake ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਦਰੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਖੋਜੀ ਵੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਕਥਨ ਸੁਣ ਕੇ ਪਾਦਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ, "ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਉਕਤਾ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।" ਤਾਂ ਬੜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ,ਉਸ ਪਾਸ ਭਾਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫਿਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਕਣ। ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "Very rare are people who want to learn about their own faults." (ਭਾਵ ਬੜੇ ਹੀ ਘੱਟ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ)

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚਰਚ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। Waldo Emerson

ਦੀ ਕਥਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ "A friend is one before whom I may think aloud." ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ, "ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸਿੱਖਿਅਕ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮਜ਼ਬ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਹਰ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਬੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਬਰਤਾਨੀਆ, ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।"

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਜ਼ੀਮ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਮਿਲਟਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ੭੮੦ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਰਿਪੋਰਟ East India Company ਦੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਨਿਸ਼ਚਾ, ਇਕ ਚੱਟਾਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਫੜੇ ਗਏ ਕਰੀਬ ੭੮੦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਸਮੇਂ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੋ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੭੧੬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ। "ਜਿਸ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਵੱਡੇ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਅੰਤ ਤਕ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਹੋਵੇ।" ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਮਿਲਟਰੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ 'ਤੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਹਨ।

ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਜਿਤਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ 'ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੈ ਉਤਨਾ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਬਾਰੇ ਈਸਾਈ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈ। ਈਸਾਈ ਜਗਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਜੰਗਨਾਮਾ" ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ, ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ੧੭੬੪ ਈ:

ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ, "ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਤਾਂ ਪਰਬਤ ਵਰਗੇ ਅਡੋਲ ਚਲਣ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ।" ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਸੈਂਕੜੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵਾਲੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੋਂ ਇਹ ਜਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਪਾਨੀਪਤ ਦੇ ਜੇਤੂ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਤੋਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀਆਂ ਦੁਖੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁੜਾ ਕੇ ਇਕ ਐਸੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ੀਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ। ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੀ ਇਸ ਗਹਿਰਾਈ ਨੇ ਵੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਹੈ। "ਜੰਗਨਾਮੇ" ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰਦੀਨ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ, "ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ (੧੭੬੨) ਈ: ਤਕ ਹਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।" ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ, "ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ" ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਤੰਬਾਕੂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ, ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਵਹੇਲਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਪਰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਭੁੱਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ "ਫਾਰਿਸਟਰ" ਦਾ "ਸਫਰਨਾਮਾ" ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ।

ਪਾਦਰੀ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਆਏ ਜਜ਼ਬਾਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਤੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮ ਨਾਲ ਉਹ ਕੋਮਲ ਸਲੂਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਿੰਘ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ। ਆਪ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ, ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ।

ਯੂਰਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਮਿਸਲਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਉਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ

ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ।" "ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੇਲੇ ਵੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਵੀ।" ਥੋੜਾ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ ਕਿ, "ਮੈਂ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਰਗਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਹੈ, ਇਹ ਬੜੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਨ:-

ਜਲਸ ਤੁਹੀਂ॥ ਥਲਸ ਤੁਹੀਂ॥ ਨਦਿਸ ਤੁਹੀਂ॥ ਨਦਸ ਤੁਹੀਂ॥੧੩॥੬੩॥
ਬ੍ਰਿਛਸ ਤੁਹੀਂ॥ ਪਤਸ ਤੁਹੀਂ॥ ਛਿਤਸ ਤੁਹੀਂ॥ ਉਰਧਸ ਤੁਹੀਂ॥੧੪॥੬੪॥...
ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥੧੯॥੬੯॥
ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥ ਤੁਹੀਂ ਤੁਹੀਂ॥੨੦॥੭੦॥

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ੧੯੫੩ ਈ: ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ੨੦ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਈਸਾਈ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਤੇ ੨੦ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚੇ ਸਾਦਿਕ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਤਾਹੀ ਸੀ। ਕਾਫੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ Alarm (ਘੰਟੀ) ਵਜਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰੋ?

ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਭਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀਆਂ ਅਛਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਜਦ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ (ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ) ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਉੱਥੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕੁਲ਼ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਭਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮਹੰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕੇ। ਅੱਜ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮਹੰਤਾਂ ਅਧੀਨ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੀ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨੇ ਸਨ।

ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਇਕ ਰੱਬ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਪੂੰਜੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ।

ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰੋਟੀ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਰੋਟੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਗਾਂ ਵੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸਰੀਰਿਕ ਮੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਇਹ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰੋ, "ਕਿ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਦਰਿਆ ਤਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਆਪ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਹੋ।" ਮੇਰੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਕੰਵਰ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣੀਆਂ।"

ਪਾਦਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੭੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ, ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਦਿਨ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਫੇਰ ਤੋਂ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।

■

...ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਣਮੁੱਲੀ ਸੇਧ

(ਸਫਾ ੬੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

(੭) ਤਿਥੈ ਹੋਇ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸੀਮ ਹੱਦ-ਬੰਨਿਆਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਜੀਵ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਇਹ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਲੇਖਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

■

ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ....

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਨਿਯਮਾਵਲੀ : ਖੋਜ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ

*-ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ**

ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵ ਹਿਲਹਿ॥

ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਸਫਾ ੧੬੩ ਬ਼ਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਗੁ: ਬਿਨਾ ਦੁਐਤਮ ਯਥਾ - ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ।

ਪੰਡਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ ਸਫਾ ੧੮੫

ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ (ਅ:) ਬਿਨਾ, ਦ੍ਵੈਤ। ਯਥਾ- 'ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ'।

ਇਕ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ) ਬਿਨਾਂ ਜੋ (ਦੁੱਗਣ) ਦ੍ਵੈਤ ਹੈ (ਤਉ ਰਹੇ) ਤਦੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਮਨੁੱਖ (ਸੁ ਮੰਤ੍ਰ) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤ੍ਰ ਭਾਵ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਲਵੇ।

ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਸਫਾ ੬੫੨

ਬਿੰਨਿ : ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ - ਗਯਾਤਾ (ਗਯਾਨੀ ਹੋ ਕੇ, ਜਾਣ ਕੇ) ਦੇਖੋ, ਬਿੰਨ 'ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ' ਜਿਸ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੁਰਖ ਇਕ ਦਾ ਗਯਾਨੀ ਹੋਇਆ ਦ੍ਵੈਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਦੁਨੀਆ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਰਾਜ ਜੋਗ ਭੋਗਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਾ ੪੭੪

ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ (ਅ: ਸ:, ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ) ਬਿਨਾ ਦ੍ਵੈਤ। ਯਥਾ- 'ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ'। ਇਕ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ) ਬਿਨਾਂ ਜੋ (ਦੁੱਗਣ) ਦ੍ਵੈਤ ਹੈ (ਤਉ ਰਹੇ) ਤਦੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਮਨੁੱਖ (ਸੁ ਮੰਤ੍ਰ) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤ੍ਰ ਭਾਵ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਲਵੇ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ (ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਾਲਾ ਟੀਕਾ) ਜਿਲਦ ਨੰਬਰ ੪ ਸਫਾ ੨੮੪੬

ਏਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋ ਦੂਜਾ ਭਾਵ ਗਿਣੀਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ ਤੇ ਇਹ ਜੀਵ ਤਬ ਰਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ (ਜਾ) ਜਬ ਇਹ ਮਾਨੁਸ਼ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ (ਸੁ) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋ ਪਾਤਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ ਸੈਂਚੀ ਦਸਵੀਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਾ ੪੯੯

**ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੫੧*

ਜੇਕਰ ਇਹ ਮਾਨਵਹਿ = ਮਨੁੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ=ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜੀਵ, ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੁ ਦੁਗਣ (ਦੁ-ਗਣ)= ਜੋ ਦੂਸਰਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿਖੇ ਦਵੈਤ ਭਾਵ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਉ ਰਹੈ= ਤਾਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਾ-ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਖੇ ਦੁ=ਦੁੰਦ ਵਾਦ, ਜੰਮਣਾ ਮਰਨਾ,ਹਰਖ-ਸੋਗ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਥਵਾ - ਇਕੁ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ॥

ਜਾਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸੁ=ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤਰ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਕੁ=ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਖੇ ਬਿੰਨਿ=ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾ-ਇਕ ਜੋ ਅਦੁੱਤੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿੰਨਿ=ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਜੋ ਦਵੈਤ ਭਾਵ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਸਫਾ ੧੬੭੯

ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ (ਬਿੰਨਿ) ਨਾਲ ਜੋ ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ (ਦੁਗਣ) ਹੈ, (ਉਹ) ਤਦੋਂ ਖਤਮ (ਰਹੈਂ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ (ਲਹਿ) ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਮੂਲ ਪਾਠ ਏਵਮ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ) ਚੌਥੀ ਸੈਂਚੀ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਸਫਾ ੧੩੯੫

ਉਸ ਏਕ ਕੋ ਪਹਿਚਾਨ ਕਰ ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਔਰ ਐਸਾ ਤਬੀ ਹੋਤਾਂ ਹੈ ਜਬ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੇ ਮਾਧਿਅਮ ਸੇ ਏਕ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਪਹਿਚਾਨ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੀਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਐਂਡ ਪੰਜਾਬੀ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਅਮ ੮ ਸਫਾ ੪੬੦੭

ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਹੋਰਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮਨੁਸ਼ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ ਸਫਾ ੪੧੫

ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਾ ਭਾਵ ਗਿਣੀਦਾ ਹੈ ਤਿਸ ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ ਤੋਂ ਜੀਵ ਤਾਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ ਪੰਡਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਯਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਫਾ ੪੫੫

ਜੇਹੜਾ ਮਨੁੱਖ (ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ) ਸ਼ੁਭ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ,

(ਉਹ) ਇਕ ਨੂੰ (ਬਿੰਨਿ) ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦ੍ਵੈਤ ਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (ਅਰਥਾਤ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈਂ)।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਮਰਮ ਬੋਧਨੀ ਟੀਕੇ ਸਹਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਸਫਾ ੫੯੩

ਜੁ ਤਉ (ਤਾਂਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਭੀ) ਮਾਨਵਹਿ (ਮਨੁੱਖ) ਜਾਸੁ (ਜਿਸ ਸ਼ਤਿਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ) ਮੰਤ੍ਰ (ਉਪਦੇਸ਼) ਨੂੰ ਲਹਿ (ਲੈ ਲਵੇ), ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ (ਦੂਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਦ੍ਵੈਤ ਸਰੂਪੀ) ਹੀ (ਹੋਯਾ) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਭਾਵ – ਸਦੀਵਕਾਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਾ ੭੫੩

ਇਕ ਤੇ ਬਿਨਾ ਦੂਸਰਾ ਗਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸੋ ਤਉ ਰਹਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਸਫਾ ੩੪੭

ਦੁਤੀ (ਸਾਰੇ) ਗੁਣ (ਅਰਥਾਤ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਮਾਇਆ) ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ (ਕਾਬੂ ਵਿਚਿ ਕਰਕੇ) ਇਕੁ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਦ ਅਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚਿ) ਜਦੋਂ ਉਤਮ ਪੁਰਸ਼ (ਮਨੁਸ਼, ਜਗਿਆਸੂ ਜਨ) ਸੁਮੰਤ੍ਰ (ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ) ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਹਿਲੇ (ਲਗੇ ਹੀ) ਰਹਿਣ। 'ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ' ਦੁਤੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬੇਧ ਕੇ (ਬਿੰਨ੍ਹ ਕੇ)। 'ਬਿੰਨਿ' ਪਦ ਨੂੰ 'ਇਕੁ' ਦੇ ਨਾਲਿ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਾ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ 'ਦੁਗਣ' ਦੇ ਨਾਲਿ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। 'ਦੁਗਣ' ਦਾ ਣਾਣਾ ਅੱਖਰ ਅਗੇ 'ਨੂੰ' ਸਬੰਧਕ ਪਦ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਕੁ' ਪਦ ਦੇ ਕੱਕੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਔਂਕੜ ਹੋਣ ਕਰਿ 'ਨੂੰ' ਪਦ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। 'ਮਾਨਵ ਹਿਲਹਿ' ਪਾਠ ਸਹੀ ਹੈ "ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ" ਪਾਠ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ' ਪਦ ਦੇ ਰਾਰੇ ਪੈਰ ਵਾਲੇ ਤੱਤੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਸਿਹਾਰੀ ਸਾਫ 'ਵਿਖੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ 'ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਤਾਂ ਬਨਣ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। 'ਮਾਨਵ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਿਲਹਿ' ਵਾਲੇ ਅਰਥ ਸਹੀ ਹਨ–'ਹਿਲੇ ਰਹਿਣ'। ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਨੂੰ ਬਿੰਦਕੇ (ਇਕ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ) ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ ਜੋ ਹੈ ਸੁ ਤਦੋਂ ਰਹਿ ਖੜੋਂਦਾ ਹੈ (ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਜਦੋਂ ਮਾਨਵ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਹਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ ਕਿਉਂਕਿ 'ਰਹੈ' ਪਦ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਮ (ਮਫਊਲ) ਪਦ 'ਦੁਗਣ' ਜੋ ਉਹ (ਅਰਥਈਏ) ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਬਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਦੁਗਣ' ਪਦ ਦਾ ਣਾਣਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੋਣ ਕਰਿ ਇਹ ਪਦ ਬਹੁ–

ਵਚਨ ਵਾਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਅਗੇ 'ਨੂੰ' ਸਬੰਧਕ ਪਦ ਅਰਥ ਬੋਧ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 'ਰਹੈ' ਪਦ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਆਨ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬਿੰਨ੍ਹਕੇ (ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ) ਵਾਲਾ ਅਰਥ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। 'ਦੁਗਣ'-ਦੂਤੀ ਗੁਣ, ਆਨ ਗੁਣ, ਅਰਥਾਤ ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਤ੍ਰੈ ਗੁਣੀ ਗੁਣ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੋਥੀ ਚੌਥੀ ਸਫਾ ੧੩੯੫

੧.ਇਕ ਹਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਦੁਗਣ (ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ) ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਤਦ ਰਹੈ (ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ), ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗੇ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ 'ਮਨੁ ਤਨੁ ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਹਿਲਿਆ'

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ ਪੋਥੀ ਦਸਵੀਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਡੀ.ਲਿਟ ਸਫਾ ੫੬੧

ਪਦ ਅਰਥ:- ਇਕੁ- ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ। ਬਿੰਨਿ- ਬੀਨ ਕੇ, ਜਾਣ ਕੇ, ਪਛਾਣ ਕੇ। ਦੁਗਣ- ਦੂਜਾ ਭਾਉ, ਦੁਚਿੱਤਾ-ਪਨ, ਇਹ ਗਣਤ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਭੀ ਹੈ। ਜੁ- ਜੋ, ਜਿਹੜੀ (ਦੁਗਣ ਹੈ)। ਤਉ- ਤਦੋਂ। ਰਹੈ-ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾ- ਜਦੋਂ । ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ- (ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ।

ਅਰਥ:- ਜੋ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਹੈ ਉਹ ਤਦੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਫਾ ੧੩੯੪ ਪੋਥੀ ੧੪

ਜਿਸ (ਗੁਰੂ ਦੇ) ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਹਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਫਿਰ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ) ਤਾਂ ਇਕ (ਹਰੀ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ) ਦ੍ਵੈਤ-ਭਾਵਨਾ (ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਆਦਿ) ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ (ਗੁਰੂ ਦੇ) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਤਰ ਨਾਲ (ਜੀਵ) ਹਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਭਾਵ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮੁਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)।

ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਸਟੀਕ ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ ਸਫਾ ੧੪੦

ਪਦ-ਅਰਥ - ਇਕੁ-ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ। ਬਿੰਨਿ-ਬੀਨ ਕੇ, ਪਛਾਣ ਕੇ। ਦੁਗਣ- ਦਵੈਤਾ, ਦੂਜਾ ਭਾਉ। ਤਉ ਰਹੈ- ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾ - ਜਦੋਂ। ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ- ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ। ਮਾਨਵ - ਮਨੁੱਖ, ਜੀਵ। ਹਿਲਹਿ- ਗਿੱਝੇ (ਪਰਚੇ) ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਰਥ: ਦ੍ਵੈਤਾ ਭਾਵ (ਦੂਜਾ ਭਾਉ) ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਰ-ਮੰਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗਿੱਝੇ (ਪਰਚੇ) ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਥਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਟੀਕਾ ਅਨੇਕ ਬਾਣੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ

ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ ਸਫਾ ੭੪੬

ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜੋ ਦਵੈਤ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਹੀ ਮਿਟਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ-ਮੰਤ੍ਰ ਨੂੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀ :- ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਿੰਨਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੱਬੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਸਿਹਾਰੀ ਅਤੇ ਟਿੱਪੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਨੁ ਅਤੇ ਵਿਣੁ, ਇਹ ਦੋ ਰੂਪ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਅੰਤ ਔਂਕੜ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਭਾਵੇਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਮੁਕਤਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਮੁਕਤਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣਾ ਔਂਕੜ ਜਿਹੜਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲਗ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਬਿੰਨਿ-ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਜਾਣ ਕੇ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਧਾਤੂ 'ਬਿੰਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਜਾਨਣਾ', 'ਪਛਾਨਣਾ'।

ਬਬਾ ਬਿੰਦਹਿ ਬਿੰਦ ਮਿਲਾਵਾ॥ ਬਿੰਦਹਿ ਬਿੰਦਿ ਨ ਬਿਛੁਰਨ ਪਾਵਾ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੧)

ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹਨ 'ਬਿੰਨ' ਅਤੇ 'ਬੀਨ'।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਿੰਨਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀਨ ਕੇ, ਜਾਨ ਕੇ, ਸਮਝ ਕੇ, ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਬਿੰਨਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਾਯਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਬਿੰਦਿ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਹਨ।

- *ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਜੋ ਬਿੰਦੇ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ॥* *(ਪੰਨਾ ੬੮)*
- *ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦੇ ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਕਹੀਐ ਜਿ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਏ॥* *(ਪੰਨਾ ੫੧੨)*
- *ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦੇ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹੀਐ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਣਾਵੈ॥* *(ਪੰਨਾ ੧੨੬੪)*
- *ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦੈ ਤਿਸ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਤੁ ਰਹੈ ਏਕ ਸਬਦਿ ਲਿਵ ਲਾਇ॥* *(ਪੰਨਾ ੬੪੯)*
- *ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦੇ ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਹੋਈ॥* *(ਪੰਨਾ ੧੧੨੭)*
- *ਸੋ ਬ੍ਰਹਮਣੁ ਜੋ ਬਿੰਦੈ ਬ੍ਰਹਮੁ॥* *(ਪੰਨਾ ੧੪੧੧)*

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ :-

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਯਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਟੀਕਾਕਾਰ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਡੀ.ਲਿਟ, ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ

ਮਾਨਵ ਹਿਲਹਿ ਅਤੇ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦ-ਛੇਦ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਮਾਣਸ ਤੇ ਮਾਨਸ, ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਾਨੁਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਬਹੁ ਵਚਨ ਮਾਨਵ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੋਥੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਪਾਦਕ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਸਫਾ ੨੧ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ "ਮਾਨਵ ਇੰਦ੍ਰ ਗਜਿੰਦ੍ਰ ਨਰਾਧਪ ਜੌਨ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਕੋ ਰਾਜ ਕਰੈਂਗੇ"। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਲਗਮਾਤ੍ਰੀ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ 'ਹ' ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁ ਵਚਨ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਚਨ ਤੋਂ ਬਹੁ ਵਚਨ ਸ਼ਬਦ ਜਦੋਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ 'ਹ' ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਵਰ ਤੋਂ ਅਵਰਹ, ਸੰਤ ਤੋਂ ਸੰਤਹ, ਜਨ ਤੋਂ ਜਨਹ, ਭਗਤ ਤੋਂ ਭਗਤਹ, ਲੋਗ ਤੋਂ ਲੋਗਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਮਾਨਵ' ਬਹੁ ਵਚਨ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ ਹਿਲਹਿ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਬਹੁ ਵਚਨ ਦੀ ਹੈ, ਹਿਲਹਿ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗਿੱਝ ਜਾਣਾ, ਪਰਚ ਜਾਣਾ, ਅੰਤਰ ਆਤਮਹਿ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ:-

- ਬਹੁਰਿ ਨ ਛੋਡੈ ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਹਿਲੈ॥ *(ਪੰਨਾ ੨੩੬)*

- ਸਖੀ ਨਾਲਿ ਵਸਾ ਅਪੁਨੇ ਨਾਹ ਪਿਆਰੇ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਹਿਲਿਆ॥ *(ਪੰਨਾ ੨੪੯)*

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਮਾਨਵਹਿ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤੀ ਲਗਾਂਮਾਤ੍ਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠਾਂ ਅਰਥ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਰਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਭਾਵ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,) ਦ੍ਵੈਤ ਭਾਵ ਦੂਜਾ ਭਾਵ ਜੋ ਹੈ, (ਉਹ) ਤਦੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ (ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ) ਹੈ। ਉੱਚਾਰਣ ਦੁ+ਗਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪੰਚਾਹਰੁ ਨਿਦਲਿਅਉ ਸੁੰਨ ਸਹਜਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਸਹਾਰੁਉ॥ *(ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)*

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਸਫਾ ੯੦ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਪੰਚਾਹਰੁ ਵਾ. ਪਾਂਚ ਕਾਮਾਦਿ ਦੋਖ ਜੋ ਜਨੋ ਕੇ ਸੁਭ ਗੁਣੋਂ ਕੋ ਹਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਤਿਨ

ਕੋ, ਯਥਾ-ਪੰਚਾਹਰੁ ਨਿਦਲਿਅਉ ਸੁੰਨ ਸਹਜਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਸਹਾਰੁਉ।

ਪੰਡਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ ਸਫਾ ੯੪

ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ (ਗੁ.। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੰਚਨ। ਆਹਰਣੰ=ਫੜਨਾ) ਪੰਜ ਫੜ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭਾਵ ਪੰਜ ਗਯਾਨੇਂਦ੍ਰਿਯ, ਜੋ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਕਾਗਰ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ-'ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ ਦਲਿਅਉ ਸੁੰਨ ਸਹਜਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਸਹਾਰੁਉ'।

ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਸਫਾ ੫੯੨

ਪੰਚਾਹਰੁ ਪੰਜ ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਆਹਰਣ (ਲੈ ਜਾਣ) ਵਾਲਾ ਅੰਤਹਕਰਣ, "ਪੰਚਾਹਰੁ ਨਿਦਲਿਅਉ"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਾ ੩੯੭

ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ (ਗੁ:) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪੰਚਨ੍। ਆਹਰਣੰ=ਫੜਨਾ) ਪੰਜ ਫੜ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭਾਵ (ਪੰਜ ਗਯਾਨੇਂਦ੍ਰਿਯ, ਜੋ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ - 'ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ ਦਲਿਅਉ ਸੁੰਨ ਸਹਜਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਸਹਾਰੁਉ (੧੪੦੮)।

ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਾ ੭੬੧

ਪੰਚ ਜੋ ਹਰਣ ਹੈ ਮ੍ਰਿਗ ਹੈਂ ਗਯਾਨੇਂਦ੍ਰ ਸੁਭ ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਅੰਗੂਰੀ ਕੇ ਖਾਣੇ ਹਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਨ "ਚੋਰੀ ਮਿਰਗੁ ਅੰਗੂਰੀ ਖਾਇ" ੧ ਵਾ ਪੰਚ ਕਾਮਾਦਿ ਜੋ ਹੈਂ ਹਰਣੇ ਹਾਰੇ ਸੱਤ੍ਰੂ ੨ ਵਾ ੩॥ ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤੁਮਾਰੇ ਰਿਦੇ ਮੇਂ ਬਸਾਯਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ ਸਫਾ ੪੭੮

ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ - ਪੰਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦਲਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਪੰਚਾਨਨ - ਸ਼ੇਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦਲਿਅਉ-ਦਲਿਆ॥

ਪੰਜਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਫੁਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਸਹਾਰਿਆ ਭਾਵ ਧਾਰਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ ਪੰਡਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਯਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਫਾ ੪੯੨

(ਤੁਸਾਂ ਮਨ ਨੂੰ) ਪੰਚ+ਅਹੁਰਨਿ*) ਚੁਰਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ (ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ) ਨੂੰ ਦਲ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ (ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ) ਸੁੰਨ (ਫੁਰਨੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ) ਹੋ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਆਤਮ ਸਰੂਪ) ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ ਹੈ।

* ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਆਹਰਣ=ਛੀਨਣਾ, ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲੈ ਜਾਣਾ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

(ਵਿਸ਼ੈ ਰੂਪ) ਪੰਜਾਂ ਆਹਰਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਥਵਾ (੨) ਅਗਯਾਨ ਰੂਪ ਪੰਚਾਨਨ (ਸ਼ੇਰ) ਨੂੰ-ਦਲ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ (ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਾਲਾ ਟੀਕਾ) ਜਿਲਦ ਨੰਬਰ ੪

ਪਾਂਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਰੂਪ ਮਿਰਗੋਂ ਕੋ ਵਾ (ਪੰਚਾਹਰੁ) ਪੰਚਾਨਨ ਅਰਥਾਤ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸ਼ੇਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਦਲਿਆ ਹੈ। ਔ ਸੁਤੇ ਹੀ (ਸੁੰਨ) ਅਫੁਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਅਪਨੇ ਰਿਦੈ ਰੂਪ ਘਰ ਮੈਂ (ਸਹਾਰੁਓ) ਭਾਵ ਧਾਰਨ ਕੀਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ ਸੈਂਚੀ ਦਸਵੀਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਫਾ ਪ੯੮

ਅਰਥ:- ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ ਨਾਮ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜੇ ਨਾਲ ਹਰਨਾ ਕਰੇ ਇਸ ਤਰਫ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਵਾ-ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਵਾ-ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ = ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਲਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾ-ਪੰਜ ਕਾਮ ਅਦਿਕ ਰੂਪੀ ਪੰਜਾਂ ਹਰਨਾ ਨੂੰ ਅਥਵਾ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਹਰਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਦਲਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੁੰਨ - ਅਫੁਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪ ਘਰ ਵਿਚ ਸਹਾਰੁਓ =ਧਾਰਿਆ ਅਰਥਾਤ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਸਫਾ ੧੬੯੫

ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਨ ਵਾਲੇ (ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ) ਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਫੁਰ (ਪ੍ਰਭੂ) ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ (ਨਿਜ ਘਰਿ) ਵਿਚ ਸਹਾਰਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਮੂਲ ਪਾਠ ਏਵਮ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ) ਚੌਥੀ ਸੈਂਚੀ ਡਾ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਸਫਾ ੧੪੦੮

ਪਾਂਚੋਂ ਇੰਦ੍ਰੀਉ ਕੇ ਅਗਿਆਨ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੇ ਗੁਰੂ, ਤੂਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਮਰਸਤਾ ਕੇ ਕਾਰਣ ਉਸ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋ ਅਪਨੇ ਹਿਰਦੇ ਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕੀਆ ਹੁਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਫਾ ੩੬੮

(ਹੇ ਗੁਰਦੇਵ ! ਤੁਸਾਂ) ਪੰਜਾਂ (ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ) ਦੇ ਸਮੁਦਾਇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਭਾਵ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ) ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਰਾਹੀਂ ਅਫੁਰ (ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ) ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਰਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੋਥੀ ਚੌਥੀ ਸਫਾ ੧੪੦੮

ਪੰਜਾਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਨ ਵਾਲੇ (ਵਿਸ਼ੇ) ਨੂੰ ਦਲਿਆ ਅਤੇ ਸੁੰਨ (ਅਫੁਰ ਹਰੀ)

ਨੂੰ ਸਹਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਟਿਕਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ ਪੋਥੀ ਦਸਵੀਂ ਟੀਕਾਕਾਰ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਡੀ.ਲਿਟ ਸਫਾ ੫੬੧

ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਅਫੁਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਐਂਡ ਪੰਜਾਬੀ ਟਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਅਮ ੮ ਸਫਾ ੪੬੫੩

ਤੂੰ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਲੁਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭੂਤਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਦੇ ਧਾਮ ਅੰਦਰ ਟਿਕਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਮਰਮ ਬੋਧਨੀ ਟੀਕੇ ਸਹਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਸਫਾ ੬੨੯

੧. ਪੰਜਾਂ ਸਥੂਲ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ, ੨. ਪੰਜਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ੩. ਪੰਜਾਂ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ੪. ਪੰਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ, ੫. ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸਤੋਭਾਗ ਤੋਂ ਬਣੇ ਪੰਜ ਬਿਰਤੀਏ ਮਨ ਰੂਪ) ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੁਨਿ (ਰੋਕ ਕੇ-ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਰੋਧ ਕਰਕੇ) ਦਲ ਸਿਟਿਆ ਹੈ (ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ) (ਅਤੇ) ਸੁੰਨ ਸਹਜ (ਘਾਟ) ਵਿਖੇ ਨਿਜ ਘਰਿ ਸਰੂਪੀ (ਆਤਮ ਪਦ ਵਿਖੇ ਸਹਾਰਾ ਧਾਰਯਾ ਹੋਯਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸਥਿਤੀਵਾਨ ਹੋ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ)।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਸਫਾ ੪੦੫

ਪੰਚਾਂ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੂਰਮੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ) ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਬਾਣ ਨਾਲ ਰੁੰਨ ਕੇ (ਪਰੁੰਨ ਕੇ, ਬਿੰਨ੍ਹ ਕੇ) ਦਲ ਸਿਟਿਆ। ਅਫੁਰ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਸੁੰਨ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਹਜੇ ਹੀ ਨਿਜ ਆਤਮੇ ਅੰਦਰ ਸਹਾਰ (ਰੋਕ) ਲਿਆ।

'ਰੁਨਿ' ਪਦ ਦੇ ਅੱਖਰ ਤੇ ਉਪਰਲੀ ਟਿੱਪੀ ਰਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਿੰਦੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਅਕਸਰ ਛਾਪੇ ਵਿਚਿ ਲਾਉਣੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਤੇ ਅਸਲ ਪਦ ਹੈ 'ਰੁਨਿ', ਭਾਵ ਰੁੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਰੁੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਵਈਏ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲਿ ਲਗਦੀ ਤੁਕ ਅੰਦਰਿ 'ਗੁਰ ਸੂਰ' ਪਦ ਸੂਰਮੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਕ ਹਨ। 'ਸਬਦਿ ਹਉਮੈ ਨਿਵਾਰਿਉ' – ਸ਼ਬਦ ਬਾਣ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਬਾਣ ਮਾਰ ਕੇ ਹਉਮੈ ਨਿਵਾਰ ਦਿਤੀ। ਹੁਣ ਨਾਲਿ ਲਗਵੀਂ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲਿ ਲਗਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਤ੍ਰ ਅੰਦਰਿ ਭੀ ਉਹੀ ਭਾਵ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਦੂਤਾਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣ ਨਾਲਿ ਰੁੰਨ ਪਰੁੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦਲ ਸਿਟਿਆ। 'ਰੁੰਨਿ' ਪਦ ਬਿਲਕੁਲ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਣੇ ਨੂੰ ਰੁੰਨਣ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਥੇ

ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਤੋਂ 'ਰੁੰਨਿ' ਪਦ ਦੀ ਸਹੀ ਹੈ।

ਬਹੁਤੀਆਂ ਅਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਕਥੱਕੜ ਗਿਆਨੀ ਲਗਮਾਤ੍ਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤੀ ਪਾਠ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮਨ ਉਕਤਿ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਵਾਲੇ ਜਨ 'ਪੰਚਾ ਹਰੁਨਿ' ਪਾਠ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮਨ ਉਕਤਿ ਵਿਤਪਤੀ ਘੜ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਭੀ ਨਿਰੇ ਖਿੱਚਵੇਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉੱਕੇ ਹੀ ਘਟਦੇ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਬਦਾਰਥੀ ਪਤਿਵੰਤੇ 'ਪੰਚਾਹਰੁ ਨਿਦਲਿਅਉ' ਇਉਂ ਨਿਖੇੜਵੀਂ ਖਿੱਚ ਪਾੜ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਿਜ ਸਹੇੜਵੀਂ ਅਰਥਾਵਲੀ ਵਿਚਿ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉੱਕੀ ਹੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨਹੀਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਠੀ ਜਨ 'ਪੰਚਾ ਹਰਨਿ ਦਲਿਅਉ' ਇਉ ਨਿਖੇੜਵਾਂ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਰੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗੇ ਔਂਕੜ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਠਾਉਂਦੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਐਸੇ ਪਾਠੀ (ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ) ਭੀ ਸੁਣੇ ਪੇਖੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਔਂਕੜ ਨੂੰ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ 'ਪੰਚਾਹ ਰਨਿ ਦਲਿਅਉ' ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ਅਨੁਮਾਨਕ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਰਣ ਵਿਚਿ ਦਲਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਰਣ ਦੇ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਪਦ ਣਾਣੇ ਨਾਲਿ ਹੀ ਆਉ, ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। 'ਰਨਿ' ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ 'ਰਣ' ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਰਾਰੇ ਨੂੰ ਔਂਕੜ ਲਗਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਤੀ ਛਪਤੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ ਔਂਕੜ ਨੂੰ ਕਦੇ ਉਡਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਨਾਹੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਲਗਿਆ ਅਨੁਮਾਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਪਾਠੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ 'ਪੰਚਾ ਹਰਨਿ ਦਲਿਅਉ' ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਂ ਹਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਲਿਆ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਨੰਨੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਲਗੀ ਸਿਹਾਰੀ ਕਦੇ 'ਨੂੰ' ਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ ਬਲਕਿ 'ਨੇ' ਦਾ ਅਰਥ ਦੇਵੇਗੀ। ਸੋ ਸਹੀ ਪਾਠ 'ਰੁੰਨਿ ਦਲਿਅਉ' ਹੀ ਹੈ।

ਸੰਥਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਟੀਕਾ ਅਨੇਕ ਬਾਣੀਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ ਸਫਾ ੯੪੪

(ਹੇ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ) ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ (ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੇ ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ (ਆਪਣੇ) ਵੱਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲੀਤਾ ਹੈ, ਅਫੁਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਦੇ ਵਿਚ (ਜਰ ਲਿਆ ਅਥਵਾ) ਧਾਰਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ (ਜਥਾ ਭਿੰਡਰਾਂ) ਮਹਿਤਾ ਗਿਆਨੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਸਫਾ ੬੫੩

ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਅੰਕਿਤ ਹਨ -

- ਪੰਚਾਹਰੁਨਿ = ਸ਼ੇਰ ਕਾਲ ਨੂੰ ਦਲਿਆ
- ਪੰਚਾ ਹਰੁਨਿ = ਪੰਜੇ ਹਰਨ, ਕਾਮਾਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਦਿੱਤਾ।
- ਨਿਦਲਿਅਉ

ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ ਸਟੀਕ ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ ਸਫਾ ੨੯੬

ਪਦ ਅਰਥ:- ਪੰਚਾਹਰੁ- ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ (ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਕੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵੱਲ) ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ, ਮਨ।

ਅਰਥ:- ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ (ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਕੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲ) ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦਲ-ਮਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਜ-ਘਰ (ਸ੍ਵੈ-ਸਰੂਪ) ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਅਫੁਰ ਅਵਸਥਾ-ਮਈ ਅਜਰ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜਰਿਆ ਹੈ। "ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਨਿ ਜਨਿ ਨਿਰਦਲਿਆ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਝਲੀ ਰੇ॥" (ਨਿਰਦਲਿਆ=ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਦਲ-ਮਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ)।

ਟਿੱਪਣੀ :- ਉਪਰੋਕਤ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕੀਤੇ ਅਰਥ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗਮਾਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪੰਚਾਹਰੁ' ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਇਕ ਵਚਨ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੇ ਬਹੁ ਵਚਨ ਕਰਨੇ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ। ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨਾ ਅਥਵਾ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ। 'ਹਰਨ' ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਹੈ, ਰਾਰੇ ਦੇ ਔਂਕੜ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ।ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਹਰਿਨ' ਰਾਰੇ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਅੱਖਰ ਔਂਕੜ ਸਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਤੁਰ, ਅਰੁਣ, ਅੰਕੁਰੁ, ਅੰਭੁਲਾ, ਚਤੁਰ, ਜਮੁਨਾ, ਠਾਕੁਰ, ਦਾਰੁਨ, ਬਾਸੁਰ, ਬਛੁਰਾ, ਬਗੁਲਾ, ਮਧੁਰ, ਵਾਸੁਲਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨਿਦਲਅਉ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰ ਦਲੇ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੈ। ਨਿਰਦਲਿਆ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ (ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਨਿ ਜਨਿ ਨਿਰਦਲਿਆ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕੈ ਝਲੀ॥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਪੰਚ ਭੂ ਆਤਮ = ਪੰਚ ਭੂਆਤਮਨੁ = ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮ ਅੰਸ਼ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਅੰਤਹਕਰਣ।ਮਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਮਾਣ=ਇਹੁ ਮਨੁ ਪੰਚ ਤਤੁ ਤੇ ਜਨਮਾ॥ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ 'ਪੰਚਾਹਰੁ ਨਿਦਲਅਉ' ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ।ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਰਨ' ਨੱਨੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਰਣ' ਣਾਣੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਨ' ਨਾਲ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

- ਸੂਰੁ ਕਿ ਸਨੂੰਖ ਰਨ ਤੇ ਡਰਪੈ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਂਚੈ ਭਾਂਡੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੮)

- ਦਾਗੇ ਹੋਹਿ ਸੁ ਰਨ ਮਹਿ ਜੂਝਹਿ ਬਿਨੁ ਦਾਗੇ ਭਗਿ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੭੦)

ਚਲਦਾ.......

■

ਦਸਤਾਰ

-ਸ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹ*

ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।
ਕੇਸ, ਦਸਤਾਰ ਤੇਰਾ, ਮਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ,
ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।

ਏ ਦਸਤਾਰੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕਈਆਂ, ਹੱਸਦੇ ਸੀਸ ਕਟਾ ਲਏ ਸੀ,
ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਦਸਤਾਰ, ਵੇ ਮਾਂਵਾਂ ਟੋਟੇ ਪੁੱਤ ਕਰਵਾ ਲਏ ਸੀ।
ਕਈ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਹੱਸਦੇ ਸੂਲੀ, ਪੁੱਤ ਜਵਾਨ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ,
ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।

ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਕੇ ਸਾਂਈਆਂ, ਤੈਨੂੰ,ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਸਰਦਾਰੀ ਏ,
ਤੂੰ ਭੇਡਾਂ ਵਾਂਗਰ ਮੁੰਨਦਾ ਏ, ਦੱਸ ਮੱਤ ਤੇਰੀ ਕਿਉਂ ਮਾਰੀ ਏ।
ਨਾ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਸ਼ੇਰ, ਜੇ ਤੂੜੀ ਖਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ,
ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।

ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਚਿਣੇ, ਤੂੰ ਛੇਤੀ ਭੁੱਲ ਗਿਉਂ ਵੇ,
ਵਿਰਸਾ ਆਪਣਾ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾ, ਫੈਸ਼ਨ ’ਤੇ ਡੁੱਲ ਗਿਉਂ ਵੇ।
ਭੁੱਲ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ, ਤੂੰ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ,
ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।

ਮਹਾਂਬਲੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਸੂਰਾ ਤੂੰ,
ਭੀੜ ਪਵੇ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ’ਤੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆ ਮੂਹਰਾ ਤੂੰ।
ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ‘ਨਲੂਆ’ ਅੱਜ ਵੀ, ਡਰਨ ਪਠਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ,
ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।

ਵਿਰਸਾ ਅਤਿ ਅਮੀਰ ਤੇਰਾ, ਨਾ ਜੁੱਗਾਂ ਤਾਈਂ ਵਿਸਾਰੀਏ,
ਸਿਰ ਦੇ-ਦੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਚੜ੍ਹ-ਚੜ੍ਹ ਜਿੱਤਿਆ, ਫੋਕੇ ਭਾਅ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।
ਸ਼ਾਹ ਨਿਮਾਣਾ ਨੀਚ, ‘ਤੂੰ ਬੜਾ ਮਹਾਨ’ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।
ਦਸਤਾਰ ਬਾਝੋਂ ਤੇਰੀ ਕੀ, ਪਛਾਣ ਵੇ ਪੰਜਾਬੀਆ।

* ਸੈਂਟਰਲ ਖਾਲਸਾ ਯਤੀਮਖਾਨਾ, ਪੁਤਲੀਘਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

-ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਚੰਨ ਬੋਲੇਵਾਲੀਆ*

ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਰੰਪਾਰ
ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਚ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਦੁਨੀਆ ਤਾਰ।
ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਇਆ, ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਮਾਤਾ ਮਾਈ।
ਸੂਰਜ ਵਾਗੂੰ ਡਲ੍ਹਕਾਂ ਮਾਰੇ, ਵੇਖੇ ਕੁਲ ਲੋਕਾਈ।
ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੱਕ ਕੇ ਇਹ ਅਵਤਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ... ... ...
ਚੂਹੜਕਾਣੇ ਤੇ ਸੈਦਪੁਰੇ, ਲਾਹੌਰ 'ਚ ਵਣਜ ਕਮਾਇਆ।
ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਐਸਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ।
ਪੰਗਤ ਦੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਛਕਣਾ, ਸਭ ਲਈ ਹੈ ਉਪਕਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ... ... ...
ਜਦ ਆਏ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੇ ਵਿਚ, ਰਾਜਾ ਦੌਲਤ ਲੋਧੀ।
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ, ਲਗਵਾ ਦਿੱਤਾ ਮੋਦੀ।
ਤੇਰਾਂ-ਤੇਰਾਂ ਤੋਲ ਓਸ ਨੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ... ... ...
ਹਰਿਦੁਆਰ 'ਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਸਾ ਭਰਮ ਮਿਟਾਇਆ।
ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ, ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ।
ਘਟ-ਘਟ ਦੇ ਵਿਚ, ਅੱਲਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ਕਰਤਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ... ... ...
ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾ ਕੇ ਨਾਨਕ, ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਗਲ਼ ਲਾਇਆ।
ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਂਹ, ਮੁਕੱਦਮ ਕੁੱਤੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।
ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਜਾਬਰ ਕਹਿ ਕੇ, ਤੋੜੇ ਸਭ ਹੰਕਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ... ... ...
ਕੀਤੇ ਦੂਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਉਸ ਨੇ, ੴ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ।
ਸੁੱਤੇ ਲੋਕ ਜਗਾਏ ਉਸ ਨੇ, ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਾ ਕੇ।
ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆ ਨਾਨਕਾ, 'ਚੰਨ' ਦੀ ਸੁਣੀਂ ਪੁਕਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ... ... ...
ਕਰਤਾਰਪੁਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਉਸ ਨੇ ਹਲ਼ ਚਲਾਇਆ।
ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ, ਅਸਲੀ ਇਹ ਸਰਮਾਇਆ।
ਬੋਲੇਵਾਲੀਆ ਠੱਗਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰ, ਬਣ ਗਿਆ ਸੱਜਣ ਯਾਰ।
ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਰੰਪਾਰ।

* ਉਮਰਪੁਰਾ, ਬਟਾਲਾ-੧੪੩੫੦੫. ਮੋ: ੯੮੭੯੫-੫੬੧੩੦

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ੧੯੮੪ ਦੀ ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਯਾਦ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਏ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੩ ਨਵੰਬਰ- ਨਵੰਬਰ ੧੯੮੪ 'ਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬਲਦੇ ਟਾਇਰ ਪਾ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਝੰਡਾ-ਬੁੰਗਾ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਪੁਆਏ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇ ਵੱਲੋਂ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਭਾਈ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਆ।

ਸਿੱਖ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੌਰਾਨ ਬੇ-ਕਸੂਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਬੀਬੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਮੁੱਖ ਗਵਾਹ (ਸੱਜਣ ਕੁਮਾਰ ਕੇਸ), ਸ. ਜਗਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਗੋਲਡੀ, ਸ. ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ (ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੌਰਾਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ), ਬੀਬੀ ਸੁਖਵੰਤ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕੰਵਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਪੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ.ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ 'ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿਰੋਪਾਓ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਾਰ ਦੇਣਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਦਮ- ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਦਮ ਦੱਸਦਿਆਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਵਧੇਗਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ

ਜਾਣ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਵਰਦਾਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਵਸਤੂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ੨੨੯ਵੀਂ ਬਰਸੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੁਰਜ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਮਨਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਜਥੇ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ, ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਹਾੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਥੇ. ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ੧੪ਵੇਂ ਮੁਖੀ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਚੌਥੇ ਮੁਖੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ੨੨੯ਵੀਂ ਬਰਸੀ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੋਈ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਟਾਫ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਸੰਗਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਰਡ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਰਤਨ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੯ ਅਕਤੂਬਰ- ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵਰਲਡ ਪੰਜਾਬੀ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਲਾਰਡ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਰਤਨ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ.ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆ ਸੰਸਦ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਦਨ (ਹਾਊਸ ਆਫ਼ ਲਾਰਡਜ਼) 'ਚ ਪਹਿਲੇ ਦਸਤਾਰਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਹ ਬਰਤਾਨੀਆ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣੇ-ਪਹਿਚਾਣੇ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮੀ ਕਾਰਜਾਂ 'ਚ ਮਿਸਾਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਲਾਰਡ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉੱਘੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਲਮ ਨਵੀਸ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਮਾਣ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਪੁਰਸਕਾਰ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸੇ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲੀ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਹੋਣ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰੀ ਫਾਈਨਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੨੭ ਅਕਤੂਬਰ: ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪੱਖੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਤਹਿਤ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੁੰਦਰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸੁੰਦਰ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰੀ ਫਾਈਨਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ੫੧

ਸਕੂਲਾਂ 'ਚੋਂ ੧੫੩ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰੀ ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਥੇਦਾਰ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੰਡਾਲਾ ਤੇ ਜਥੇ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਅੰਗਰੇਜ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਘਰਿੰਡਾ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ, ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ।

ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵੰਡ ਸਮਾਰੋਹ ਸਮੇਂ ਸ.ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਾ 'ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਫਾਈਨਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ੧੦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾਓ, ਸਨਮਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਮੈਡਲ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ੫੧ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਪੱਤਰ, ਸਿਰੋਪਾਉ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ 'ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ' ਬਾਰੇ ਲੈੱਕਚਰ

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ 'ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੋਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ' ਦੁਆਰਾ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਲੈੱਕਚਰ-ਲੜੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ 'ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ' ਸੀ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਉਪਰੰਤ ਮੁੱਖ ਵਕਤਾ ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ਼ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੀਮਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਮ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀਕਾਰ ਬਹੁਤ ਅਨੁਭਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਵੇਦਾਂਤੀ), ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਡਾ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾ. ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਬਾਗੜੀਆ ਆਦਿ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ।

ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ, "ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ" ੧੨ਵੀਂ ਪੋਥੀ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਕੱਤਰ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ) ਸ: ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਸਰੋਤ ਜੋ ਬਹੁਤ ਜਟਿਲ ਤੇ ਕਠਿਨ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਖੈਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਣੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਵਿਚ ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਭੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਸ. ਚਮਕੌਰ ਸਿੰਘ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਨੇ ਸਟੇਜ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ। ■

ਜਾਪੂਵਾਲ (ਧਾਰੀਵਾਲ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਲਹਿਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤਹਿਤ ਜਥੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਫਰਵਾਲ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹਲਕਾ ਧਾਰੀਵਾਲ ਵਿਖੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੧-੧੦-੧੨ ਤੋਂ ੨੯-੧੦-੧੨ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਬੰਦਿਆਂਵਾਲੀ, ਜਾਪੂਵਾਲ, ਮਹਾਂਦੇਵ, ਰੱਤੋਵਾਲ, ਰਣੀਆਂ, ਸੋਹਲ, ਝਾਵਰ, ਜੀਵਨਵਾਲ, ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਝਾਵਰ, ਸਿਧਵਾ, ਘੁੰਮਣ, ਧਾਰੀਵਾਲ, ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਜੱਟਾਂ ਓਠੀਆਂ, ਜੌੜਾ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਤੀ ੨੯-੧੦-੧੨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ (ਜਾਪੂਵਾਲ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੬੪ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਮੈਂਬਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਜਥੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਫਰਵਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਘਰ-ਘਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਥਕ, ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੜੈਚ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖੁੰਡਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵੱਲੋਂ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਚਲਾਈ ਲਹਿਰ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੋ, ਸਿੰਘ ਸਜੋ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ ਛੱਡੋ' ਤਹਿਤ ਮਿਤੀ ੨੨-੭-੧੨ ਨੂੰ ਪਾਲਪੁਰਾ ਅਨੰਤਨਾਗ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੩੩ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵੀਡੀਓ ਵੈਨ ਰਾਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਿਤੀ ੨੨-੭-੨੦੧੨ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਮਵਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਵਾਈ। ਉਪਰੰਤ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮੋਹਤਬਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਤਹਰੀਰ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਉਪਰੰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਨ 'ਤੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਭਾਈ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਖੇਮ ਸਿੰਘ, ਸਕੱਤਰ ਸ. ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਭਾਈ ਬਿੱਟੂ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ (ਲੋਕਲ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ) ਭਾਈ ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਰਕ, ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈਲਪਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਤ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਲਗੀਧਰ ਰਿਹਾੜੀ (ਜੰਮੂ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੪-੧੦-੧੨ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੯੪ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸਰੂਪ
ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ

ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਾਂਬਾ (ਜੰਮੂ) ਵਿਖੇ ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤ (ਸਹਿਜਧਾਰੀ) ਪਰਵਾਰ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸਰੂਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਹੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੂਪ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਭੇਟ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਪਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਇਹ ਮਸਲਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਨੋਟਿਸ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ 'ਤੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਤਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਰਕ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹੋਰ ਮੋਹਤਬਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਆਦਰ ਸਹਿਤ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੇਜੀ ਗਈ ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੦-੮-੨੦੧੨ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ (ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ) ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪਰਗਟ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੨੪-੯-੨੦੧੨ ਤੋਂ ੨੬-੯-੧੨ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਹਲਹਲੀਆ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਰਰੀਆ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਿਤੀ ੨੭-੯-੨੦੧੨ ਤੋਂ ੨੯-੯-੧੨ ਤਕ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਪੋਲ, ਤ੍ਰਿਵੈਣੀ ਗੰਜ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਫ੍ਰੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਲਛਮੀਪੁਰ ਕਠਿਆਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਪੋਲ ਦੇ ਸ. ਸੂਰਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਦੋ-ਰੋਜ਼ਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਮਿਤੀ ੮-੯ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੨ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਹਰੀ ਨਗਰ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਿਹਾੜਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ

ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ੪੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਫ਼੍ਰੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਦਾ ਸਟਾਲ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਹਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਗਣੇਸ਼ ਪੇਠ, ਪੂਨਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਗਣੇਸ਼ ਪੇਠ, ਪੂਨਾ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪੂਨਾ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੮ ਅਤੇ ੧੯ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਦੋ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਿੰ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਤੀ ੧੯ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਹਿਤ ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗਿਆਨੀ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ, ਭਾਈ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਤਕਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਭਾਈ ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਮਹੀਨਾ ਅਕਤੂਬਰ ੨੦੧੨ ਵਿਚ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

ਮਿਤੀ	ਅਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧-੧੦-੧੨	ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਘੜਾ, ਕਰਨਾਲ (ਹਰਿਆਣਾ)	੨੧੩
੨-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਸਾਰੋਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ	੯੫
੩-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਮੰਗਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ	੨੭
੩-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੩
੩-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਮਨਿਹਾਲਾ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ	੧੫੦
੪-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਰਮਦਾਸ	੫੫

੪-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਵਾਲਕਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ	੧੦੦
੫-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਬਲਿਆਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ	੬੫
੬-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਕਾਕੜਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ	੫੯
੭-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੨
੭-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, (ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ)	੨੯
੧੦-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੭
੧੪-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਲੋਹਕਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ	੨੨
੧੪-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੩
੧੫-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਨੌਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੨੩
੧੫-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ, ਰਾਜਸਥਾਨ	੩੨
੧੭-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੫
੧੯-੧੦-੧੨	ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਰਿਆੜਕੀ ਕਾਲਜ ਤੁਗਲਵਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)	੧੦੦
੨੦-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਭੂਰਾ ਕੋਹਨਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ	੨੨
੨੧-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੭
੨੧-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਾਹਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਚੱਬਾ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੧੨੫
੨੨-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਕੱਥੂਨੰਗਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੫੬
੨੪-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੫
੨੪-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਗਰ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	੫੧
੨੮-੧੦-੧੨	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਤਲਾਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੩੬
੨੮-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੩
੨੯-੧੦-੧੨	ਪਿੰਡ ਜਾਪੂਵਾਲ, ਧਾਰੀਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੬੪
੩੧-੧੦-੧੨	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੭੧

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਰਿਆੜਕੀ ਕਾਲਜ ਤੁਗਲਵਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਰਿਆੜਕੀ ਕਾਲਜ, ਤੁਗਲਵਾਲਾ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ਅਕਤੂਬਰ ੨੦੧੨ ਵਿਚ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੦੦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। *ਮਿਤੀ ੫-੧੨-੨੦੧੨*

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ

